

YEZİDİLİĞİN OLUŞUM SÜRECİNDE TASAVVUFUN ETKİSİ*

Esra GÜLNİHAL**

Öz

Bu çalışmada, bîtnî bir mezhep olan Yezidilik inancı içerisindeki Tasavvufî etkiler genel hatlarıyla ele alınmaya gayret gösterilmiştir. Yezidilik gibi kendini ayrı bir din olarak kabul eden ve birçok inanıştan öğeler taşıyan bir oluşumun kökenine inmek oldukça önemlidir. Zira sözlü kültür ile beslenen bir inanışın temellerinin oldukça girift bir yapıya sahip olması doğal bir durumu yansıtmaktadır. Nitekim bu konuda pek çok farklı görüş mevcuttur. O halde bu denli senkretik bir yapıya sahip olan Yezidiliğin oluşum aşamalarının kronolojik olarak ele alınması ve kökenlerinin tespiti, İslam Mezhepleri Tarihi bilimi çalışmaları açısından önem arz etmektedir. Makale bir giriş ve iki başlık altında ele alınmış olup giriş kısmında Yezidiliğin teşekkül süreci genel hatlarıyla açıklanmıştır. İkinci kısımda, Yezidilik içerisinde şekilsel olarak etkileri görülen mutasavvıf şahsiyetler üzerinde durulmuş olup son kısımda Tasavvufun Yezidilik üzerindeki düşünsel etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde Yezidilik üzerinde büyük bir etkiye sahip olan Tasavvufun kültürel ve düşünsel anlamda izleri tespit edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yezidilik, Tasavvuf, Mezhep, Bîtnilik, Köken.

THE EFFECT OF MYSTICISM IN THE FORMATION OF YEZİDİSM

Abstract

In this study, efforts have been made to deal with the mystical influences in Yezidik belief, which is a batinisect. It is very important to go down to the origin of a formation that accepts itself as a distinct religion and carries many beliefs such as Yezidism. It is a natural situation that the foundations of a belief fed with oral culture have a very complex structure. As a matter of fact, there are many different views on this issue. It is important in terms of studying the chronological processes of the formation of Yezidili, which has such a syncretic structure, and the determination of its origins, studies of the history of Islamic sects. The article consist of an introduction and two chapters, and the introduction process of Yezidism is explained in general terms. In the second part, the sufistic personalities seen in Yezidism are examined, and in the last part, the mental effects on Yezidism of Sufism are tried to be revealed. In this way, Sufism, which has a great influence on Yezidism has been strived to identify traces of cultural and intellectual meaning.

Keywords: Yezidi, Mysticism, Sect, Batini, Origin.

Makale gönderim tarihi: 22.01.2018, kabul tarihi: 19.03.2018

Doi: 10.26791/sarkiat.382407

* Bu makale “Yezidiliğin Oluşum ve Kurumsallaşma Sürecinde Tasavvufun Etkisi” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** DiB, e-mail: esraerdemci@hotmail.com.

Giriş

1. Yezidiliğin Kökenleri ve Kurumsallaşma Sürecine Genel Bir Bakış

Bilinen bir gerçektir ki bir dinin ortaya çıkışı sosyal hayattaki diğer oluşumların (parti, mezhep, grup vs) meydana gelmesinden daha zor, sancılı ve etkisi de bir o kadar fazladır. Bunun en güncel örneklerinden birisi olarak Yezidilik karşımıza çıkmaktadır. Yezidiliğin pek çok inanıştan öğeler alması, batını bir karaktere ve karmaşık bir yapıya sahip olması; bir yandan onun üzerindeki ilgiyi arttırırken diğer yandan pek çok hususta sarıh bilgilere ulaşmayı zorlaştırmıştır.¹ Bu durum daha baştan, yani köken hususunda dahi ortaya çıkmaktadır. Nitekim araştırmacılar Yezidilerin inanç ve ibadetlerinden yola çıkarak onların kökeni hakkında birçok varsayımda bulunmuşlardır. Bu noktada ise Yezidilerin yazılı kaynağa sahip olmayıp sözlü gelenek ile dinlerini nesilden nesile aktarmaları, haklarında neden net bir bilgiye sahip olunamadığının izahını sunmaktadır.² O halde Yezidiliğin zihinlerde yaşatılan tarihini ortaya çıkarmak ve oluşum sürecine tesir eden etkenlere ışık tutmak önemli bir hususu teşkil etmektedir.

Yezidiler her ne kadar kendilerini kadim bir din olarak görüp köklerini Hz Adem'e dayandırmış olsa da kaynaklar tetkik edildiğinde 'Adî b. Müsafir dönemi ve öncesinde günümüzde teşekkül etmiş şekliyle bir Yezidilikten söz edilememektedir. V./XI. yüzyılda 'Adî b. Müsafir döneminde Yezidi olarak isimlendirilen bir kesimin varlığı mevcut ise de bu, itikadi olmaktan daha çok siyasi çehreye sahip bir grubu ifade etmektedir.³ Yezidiliğin siyasi çehresini oluşturan bu bilgilerin yanı sıra, Yezidiliğin itikadi boyutu da Şeyh 'Adî bin Müsafir ile irtibatlandırılmaktadır. Zira Yezidilik dikkatlice incelendiğinde 'Adî bin Müsafir'in güçlü bir motif, hatta onların inanışlarına şekil veren kimse olduğu rahatlıkla görülebilecektir. Oysa 'Adî bin Müsafir'in hayatı tetkik edildiğinde, onun Yezidi öğretisi ile ilişkisi olduğuna ya da onun sağlam fikirler ile çevrelenmiş tasavvufi fikirlerinin kendi döneminde herhangi bir şekilde dönüşüme uğradığına dair bir veri yoktur. Aksine Sünni tarih ve biyografi kaynaklarında onun Ehl-i Sünnet çizgisinde büyük bir alim ve mutasavvıf olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Dolayısıyla 'Adî bin Müsafir'in hayatı ve eserleri ile karşılaştırıldığında Yezidiliğin fikirlerini 'Adî b. Müsafir'den almadığının, Yezidiliğin teşekkülünde onun bir katkısının olmadığını söyleyebilmesi mümkündür. Bu durumda Yezidilik, 'Adî b. Müsafir'in bağlıları içinde, daha sonraları ortaya çıkmış olmalıdır. Farklılaşmanın başlaması ve tarikatın sıra dışı fikirleri benimsemesiyle ilgili olarak, kaynaklarda tarikatın üçüncü halifesi Hasan b. 'Adî b. Ebî'l Berekât (ö. 652-653/1254-55) dönemine işaret edilmektedir.⁴ İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) göre, onun döneminde 'Adeviyye tarikatının müritleri pekçok yanlışa düşmüştür.⁵ Anlatılan bir olaya göre, Hasan sapkınlığa düşmemiş olsa da müritlerin aşırı hizmet konusundaki şevklerini dizginlemek için hiçbir

¹ Metin Bozan, "Yezidilik", *İslam Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 455.

² Philip G. Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *Tanrı ve Şeyh Adî Kusursuzdur*, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 23.

³ Metin Bozan, *Şeyh 'Adî Bin Müsafir*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2012, s. 21.

⁴ İbn Teymiyye, *el-Vasiyyetü'l-Kübra*, Mecmuatü'r-Resâili'l-Kübrâ, c.1, s. 300; Muhammed b. Şakir Kütübî (ö. 764/1363), *Fevatü'l-Vefeyat*, İhsan Abbas (Thk), Beyrut 1973, c.13, s. 334; Krş. Bozan, *Şeyh 'Adî Bin Müsafir*, s. 22-23.

⁵ İbn Teymiyye, *el-Vasiyyetü'l-Kübra*, s. 300.

gayret de göstermemiştir.⁶ Fakat bu bilgilerin doğruluğunu veya yanlışlığını tespit edebilecek açık bir delil söz konusu değildir. Bu dönemde kendini gösteren kimi gulat eğilimler zaman içerisinde yerini bâtinî fikirlere bırakmıştır. Tabii bu dönüşüm sürecini daha sağlıklı algılayabilmek için, o zamanki Anadolu, Irak ve Suriye kültür havzasını içine alan bölgede dini durumun nasıl olduğu da çok önemlidir. Moğol İstilasına maruz kalan söz konusu bölgede o dönemin genel havası dikkate alındığında süreç içerisinde değişim yaşayanların sadece Yezidiler olmadığını görmek mümkündür. Nitekim o dönem (V-VI/XI.-XII. yüzyıl) bu yerlerin sosyal ve kültürel hayatını etkileyen göçler meydana gelmiş, bunun sonucunda ise sufilik her tarafa yayılmış, tekke ve tarikatlar resmen devletler tarafından tanınmıştır.⁷

Tarikatların siyasi otorite ve toplum üzerindeki etkisi belirgin olarak o dönemde görülürken, bu tarikatların epeyce fazla olduğunu belirtmekte fayda vardır.⁸ Bunlar kimi zaman siyasi otoriteyi desteklemiş ve döneminde nüfuzu fazla olan tarikatlar olmuş, kimleri ise otoritenin karşısında durarak muhalif bir tutum sergilemişlerdir. Sonuç ne olursa olsun bir çok insanı peşlerinden sürüklemeyi başaran tarikatlar zamanla ya kollara ayrılmış ya günümüze kadar varlığını koruyabilmiş, ya da tamamen yok olmuşlardır. Bazen de tamamen yok olan tarikatların farklı bir şekle bürünmesi ile karşılaşmıştır. Bunun tipik örneğini oluşturan Yezidilik Adeviyye tarikatından koparak farklı inançlarıyla günümüze kadar varlığını koruyabilmiş, Adevilik ise XVI. yüzyıla kadar dayanabilmiş, bunun sonrasında süreç içerisinde yok olmuşlardır.⁹ Adeviyye içerisindeki bu

⁶ Roger Lescot, *Yezidiler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 30-31.

⁷ Anadolu'ya yapılan göçlerdeki en büyük amil ise Moğol istilasıdır. Tarihin en kudretli ve şiddetli istilalarından birisi olan Moğol İstilas, Anadolu'da 1277'den sonra büyük sarsıntılar meydana getirmesine karşın Anadolu'nun Türkleşmesinde büyük bir âmil olmuştur. Zira Moğol istilas yüzünden insanlar, Anadolu'ya kaçmışlardır. İşte bu iki büyük göç dalgası sebebiyle Anadolu, yukarıda zikrettiğimiz alanlarda geniş ölçüde değişim yaşamıştır. Özellikle de İslamlaşmada rol oynayacak pek çok âlim, mutasavvıf ve tarikat erbabı Anadolu'ya, tabii olarak çeşitli dini ve fikri cereyanların taşıyıcısı olarak gelmişlerdir. XII. ve XIII. yüzyıl tasavvuf cereyanı, İslam alemini artan bir kuvvetle sarmış, İran'da, Orta Asya'da, Suriye'de, Mısır'da, Anadolu'da birçok tekkeler vücuda gelmiştir. Bunun yanı sıra Moğol istilas sebebiyle zulme uğrayan insanların manevi asayiş ve sükunları bu zümrelere devletinde desteğini alarak tesis edilmeye gayret gösterilmiştir. Bkz. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları, Ankara 1976, s. 195; Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *DİA*, TDV Yayınevi, Ankara 1991, Cilt:03, s. 111; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 299.

⁸ Tarikat listesi için Bkz. "Tarikât", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, Cilt No (40), s. 95-105.

⁹ Adeviyye'nin büyük dönüşümünde büyük etkisi olan Hasan b. Adî, dönemin Musul Valisi Bedreddin Lu'Lu tarafından idam ettirilmiştir. Ardından tarikat için çok önemli olan 'Adî b. Müsafir'in mekanı da tahrip edilmiştir. Fakat hadiseler bununla da bitmemiş, daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Nitekim, Laleş'te yaşayan pek çok Adevi, ya öldürülmüş ya da esir edilmiştir. Birçoğu ise canlarını kurtarmak için bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Terk edenlerden birisi de Hasan b. Adî'nin oğlu Şerefuddin Muhammeddir. Kendileri 655/1257 yılında Moğol istilasında Selçuklu saflarında ölmüştür. Ardından tarikatın başına onun oğlu Zeynuddin Eb'ul Mehasin Yusuf geçmiştir. Oda yerine oğlunu bırakıp Kahireye gitmiş ve 697/1297 yılında vefat etmiştir. Genel olarak bakıldığında Şam ve Mısır'da bulunan Adeviyye tarikatının halifeleri, Hasan b. 'Adî'den sonra Mısır'da etkin olabilecek ve bir dergah kurabilecek güce sahip olmuş olsalar da, ancak XVI. yüzyıla kadar dayanabildikleri ve süreç içerisinde yok oldukları görülmektedir. Krş. Bozan, *Şeyh 'Adî b. Müsafir*, s. 70. Bkz. Kütübî, *a.g.e.*, s. 335; Sıddîk Demlûcî, *el-Yezidiyye*, Musul 1949, s. 144-145; Ahmet Teymur Paşa, *el-Yezidiyye ve Menşeu Nihletihim*, Kahire 1352, s. 20, 29, 39-40.

farklılaşmaların elbette bir anda olmadığı, süreç içerisinde meydana geldiği bir hakikattir. Dönüşümün nasıl ve neden meydana geldiğini anlayabilmek için ise, Adeviyyenin yapısı, kurucusunun özellikleri, müntesipleri üzerindeki etkisi, halefleri ve ona mensup olanların tarikat içerisinde takındıkları tavrın nasıl olduğunu kronolojik olarak takip etmek gerekmektedir.

2. Yezidiliğin Oluşum ve Kurumsallaşma Sürecinde Mutasavvıflar

2.1. Yezidiliğin Oluştugu Zemin: Adeviyye Tarikatı

Tasavvuf tarihinde VI./XII. yüzyıl ve sonrası, tarikatların vücut bulması açısından önemli bir dönemi temsil etmektedir. Gazzali ile sağlam bir zemine oturan tasavvuf, bir çok ulemanın güvenini kazanarak yöneldiği bir alan haline gelmiştir.¹⁰ Tarikatlar dönemi olarak adlandırılan bu zaman diliminde ‘Adî b. Müsafır, tarikatların merkezi konumundaki Musul’a bağlı Laleş’te zaviyesini kurarak bir tarikat vücuda getirmiştir.¹¹ Bunun akabinde bölge halkının güven ve teveccühünü kazanarak onları kendine bağlamayı başarmıştır.¹² Öyle ki, Adeviyye olarak isimlendirilen bu tarikat, müritlerinin muhabbet ve bağlılıklarından dolayı bir zaman sonra Sohbetiyye olarak da anılmaya başlanmıştır.¹³

Hakkında pek bir malumata sahip olmadığımız bu tarikat, süreç içerisinde bölge dışında da yayılmaya başlamıştır. Diğer bölgelerde onun veli olduğuna inanan pek çok kişi ona bağlanarak istifade etmiş ve bunlardan bir kısmı yanına yerleşerek ona öğrencilik/müritlek yapmıştır. Ehl-i Hadis anlayışıyla şekillenmiş tarikatın olduğu bölgede (Musul) salih olarak kabul edilen insanlar toplanmış ve tarikat teşekkül etmiştir. Tarikatın bu şekilde geniş çapta yayılmasında ‘Adî b. Müsafır’ın etkisi olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda ‘Adî b. Müsafır’ın veli olduğuna inanan birçok kimse tarafından onun ziyaret edildiği, ilminden ve feyzinden pek çoğunun faydalandığı şeklinde bilgiler yer almaktadır.¹⁴ Nitekim, Adeviyye tarikatı süreç içerisinde yok olmuşken ‘Adî b. Müsafır algısı tarikat mensuplarında derin izler bırakmıştır. Bu topluluğun büyük çoğunluğu İslam’dan koparken aşırı derecede bağlı oldukları ‘Adî b. Müsafır’i de yeni inançlarına taşımışlar ve merkeze yerleştirmişlerdir. Bu durumun iz takibini yapabilmek adına ilk baştan, yani ‘Adî b. Müsafır’ın hayatından yola çıkmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde değişimin süreç içerisinde nasıl olduğu açık bir şekilde görülebilecektir.

2.1.1. ‘Adî b. Müsafır

‘Adî b. Müsafır’ın¹⁵ (ö. 555/1160) hayatı tetkik edildiğinde, kendileri Ehl-i Sünnet’e bağlı bir alim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisine nispet edilen

¹⁰ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *DİA*, TDV Yayinevi, İstanbul 2011, c.40, s. 123.

¹¹ İbn Kesîr (ö. 774/1372), *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Mehmet Keskin(Çev.), İstanbul 1995, Cilt No.(12), s. 441; Krş. Bozan, *Şeyh Adî b. Müsafır*, s. 63.

¹² Ebü’l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân (ö. 681/1282), *Vefeyatü’l-A’yan ve Enbau Ebnai’z-Zaman*, İhsan Abbas (Thk), Beyrut 1978, Cilt No. (03), s. 254; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmam ez-Zehabî (ö. 748/1348), *Siyeru A’lami’n Nübela*, Şuayb el-Arnâud (thk), Beyrut 1996, Cilt No.(20), s. 344.

¹³ Ebü’l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el-Makrizî, *el-Mevaiz ve’l-İ’tibar bi-(fî) zikri’l-Hitat ve’l-Asar*, Muhammed Ali Beydûn (Thk.), III, Beyrut 1998, s. 370.

¹⁴ Muhammed b. Yahya et-Tadifi (ö. 963/1556), *Cevherden Gerdanlıklar*, Naim Erdoğan (Çev), Sinan Yayinevi, İstanbul 1972s. 315; İbn Hallikân, *a.g.e.*, s. 254; Zehabî, *a.g.e.*, s. 342.

¹⁵ Şeyh ‘Adî b. Müsafır 465/1072 yılında Şam’ın Baalbek nahiyesinin güneyinde Beytfâr köyünde doğmuş olup soyu Mervan b. Hakem el- Emevî’ye dayanmaktadır. Çocukluğunu burada geçirmiş;

I'tikâdu Ehl-i's-Sünne ve'l Cemâ'a adlı esere bakıldığında, onun Ehl-i Sünnet içerisinde Ashabu'l-Hadis çizgisine yakın durduğu görülmektedir.¹⁶ Yalnızca Emevi ailesine karşı yakın bir tutum sergilemesi ve bu eserinde özellikle Muaviye ve Yezid'in faziletlerinden ayrı bir başlık altında bahsetmiş olması dikkat çekicidir. Ayrıca aynı eserde Yezid'i savunup Hz. Hüseyin'in katlinden teberrî ettiği de görülmektedir.¹⁷

Tasavvufi kaynaklara bakıldığında ise 'Adî b. Müsafir'in hayatının kerametlerle çevrili olduğu görülmektedir. Söz konusu efsanevi anlatımların başlangıcını onun dönemine kadar götürmek mümkündür. Bu durumda Şeyh Adî hakkında ileri sürülen aşırı fikirler onun sağlığında mevcut görülmektedir. Geriye bakıldığında aslında bu durum o dönemin atmosferinde çok da tuhaf bir durumu yansıtmamaktadır. Günümüzde olduğu gibi o dönemde de, şeyh mürit ilişkilerinde müritlerin bazen çok aşırıya kaçtıkları bir vakıdır. Nitekim 'Adî b. Müsafir ile ilgili efsanevi anlatımlara İslami kaynaklarda da rastlanması bunun en belirgin göstergelerinden birisidir. Bu rivayetlerin birinde 'Adî b. Müsafir'in bir küheylana bindiği ve ölene kadar onun üzerinden inmediğinden bahsedilmektedir. Devamında ise 'Adî b. Müsafir'in gündüzleri oruçla geceleri ise zikirle geçirdiği belirtilmektedir.¹⁸ Bu ifrat öyle bir seviyeye varır ki 'Adî b. Müsafir halkın karşısına geçerek bir şeyler yemek zorunda kalmıştır.¹⁹ Bu da bizlere 'Adî b. Müsafir'in bu tür abartılardan, sevgiden dahi olsa, rahatsız olduğunu göstermektedir. Bunlara ne kadar engel olmaya çalışmış olsa da, aşırılığın boyutunu azaltmış ancak tamamen durduramamıştır. Adî b. Müsafir'in vefatından sonra hayranlığın daha da arttığını görmekteyiz. Tarikat üyelerinin zamanla çoğalmasıyla onun hakkında bazı olağanüstü fikirler ve haller de gelişmiştir.²⁰ Özellikle vefatından sonra tarikat mensupları ve bazı tasavvuf ehli tarafından meydana getirilen menkıbelerde, 'Adî b. Müsafir'in keramet sahibi ve olağanüstü bir varlık olarak gösterildiğini söylemek mümkündür.²¹

2.1.2. Adeviyye'den Yezidiliğe Dönüşüm

ilk eğitimini de yine burada almıştır. Daha sonra ileri bir eğitim almak amacıyla Bağdat'a geçmiş; burada fıkıh, kelim, hadis gibi ilimleri tahsil etmiştir. 'Adî b. Müsafir, eğitimini Bağdat'ta tamamladıktan sonra muhtemelen hicri altıncı asrın başlarında Hakkari'de inzivaya çekilmiştir. 'Adî b. Müsafir, buradaki zahidane hayatının ardından Laleş bölgesine gelerek büyük bir zaviye inşa etmiştir. 'Adî b. Müsafir, zaviye kurduğu Laleş'te oldukça meşhur olmuş ve gerek bölge halkı gerekse çevreden birçok kişi onun müridi olmuştur. Hayatının geri kalan kısmını ağırlıklı olarak Laleş'te geçiren Şeyh 'Adî b. Müsafir 555/1160 yılında vefat etmiştir. Doğumu için bkz. Şerefuddin b. Berekât el-Mübarek b. Ahmet Erbilî (ö. 637/1239), *Târih-i Erbil*, Bağdat 1980, s. 114, 116; Soyu için bkz. Demlûcî, *a.g.e.*, s. 74; İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü'l Fida, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l Beşer*, Mahmud Deyyub (Thk), Beyrut 1997. s. 114; Lescot, *a.g.e.*, s. 19. 'Adî b. Müsafir'in Bağdat'tan ayrıldıktan sonra uzun yıllar seyahat ettiğine dair rivayetler bulunsa da bunlarla ilgili detaylı bilgiye rastlanılmamaktadır. Bkz. Tadifi, *a.g.e.*, s. 315; John s. Guest, *Yezidilerin Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2012, s. 44; Bozan, *Şeyh 'Adî b. Müsafir*, s. 42, 52, 107-108.

¹⁶ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm, Dâru'l İlim*, Beyrut 1996.

¹⁷ Bozan, *Şeyh 'Adî b. Müsafir*, s. 188-189.

¹⁸ Erbilî, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁹ Zehebî, *a.g.e.*, s. 343.

²⁰ Bozan, *Şeyh 'Adî B. Müsafir*, s. 74.

²¹ Tadifi, *a.g.e.*, s. 315.

Tarikat mensuplarının Yezidi olarak itham edilmesi eskiye dayanmaktadır. Nitekim V/XI. yy'da Hakkari bölgesinde Yezid b. Muaviye'nin savunucularından bahsedilmektedir.²² Adî b. Müsafır'ın de emevi ailesine yakın bir tutum sergilemesi tarikatın bu tarafgirliğini açıklama noktasında bizlere ipuçları sunmaktadır.²³ Fakat bunun günümüz anlamında bir Yezidiliği -özellikle itikadi anlamda- yansıttığını söylemek güçtür. Ancak Kur'an-ı Kerim'i kutsal gören ve Cuma namazına katılan tarikat mensuplarının Yezid b. Muaviye'nin savunusundan dolayı Yezidi olarak itham edilmiş olması muhtemel görülmektedir.

Adeviyye tarikatının tam olarak ne zaman tasavvufi bir yapıdan günümüzdeki şekliyle itikadi Yezidiliğe dönüştüğü hususu ise tam olarak tespit edilememektedir. Yezidiliğin günümüzdeki haliyle farklılaşma sürecinde, muhtemelen Hasan b. Adi veya hemen sonrasında Hakkari ve civarında kalan tarikat mensuplarının etkisi oldukça fazla olmalıdır. Adeviyye tarikatının önemli nüfuz sağladığı Şam ve Mısır'da varlığını süreç içerisinde kaybetmesine karşın, Hakkari ve çevresinde tarikatın önemli bir kitlesi varlığını devam ettirmiştir. 'Adî b. Müsafır'ın soyunun bir kısmının da burada devam ettiği görülmektedir. İşte burada kalanlar sahip oldukları eski din ve kültür birikimleriyle ve sarsıntının etkisiyle aşırı fikirlere sahip yeni yapılanmanın ilk nüvelerini meydana getirmişlerdir. 'Adî b. Müsafır etrafında şekillenen bu aşırı fikirler zamanla içine Yezid b. Muaviye'yi de almış ve yerini batıl inançlara bırakmıştır. Devamında ise bu topluluğun, özellikle Hasan b. 'Adî'nin öldürülmesinin ardından, itikadi bir boyut kazanarak Yezidiliğe dönüştüğü tahmin edilmektedir.²⁴ Bu kişiler buldukları bölgedeki insanların, özellikle Müslümanların olumsuz ve dışlayıcı bakışlarına karşı belki de sosyal bir tepki olarak İslam'dan uzaklaşarak ve sahip oldukları İslami figürlerin birer alternatifini bularak cevap vermişlerdir.

Yezidiler'in meydana gelen dönüşümlerinde başlangıç noktasını, Adeviyyenin kurucusu, müritlerin ilk Şeyhi ile alakalı ifrata kadar varan inançları oluşturmaktadır. Adî b. Müsafır, Yezidiler'e ait dini metinlerde ve Yezidi kültüründe yer alan mutasavvıflar arasında varlığı en belirgin şekilde hissedilen şahsiyettir. Fakat bu yer ediş düşünsel anlamda olmayıp daha çok şekil itibariyle görülmektedir. Bu durum Yezidi klasik metinlerinde, süreç içerisindeki değişimleriyle birlikte bariz bir şekilde görülmektedir.

Yezidiler Şeyhlerine bir kurtarıcı, şefaathçi olarak nazar ederken daha sonraları ise 'Adî b. Müsafır'e beşer üstü nitelikler atfetmeye başlamışlardır. Yezidilere ait olan bir qawilde onun peygamber olduğu ve hatta tüm peygamberlerin seyyidi

²² Sem'ânî (ö. 562/1167) Irak'ta Hulvan dağı ve civarında kalabalık bir Yezidî topluluğuna rastladığını, bunların nadiren halk arasına karıştığını, zahidane bir hayat sürdüğünü ve Yezid b. Muaviye'nin imametini savunduklarını kaydetmektedir. Ayrıca bunlardan bir grubun Cuma namazına katıldıklarını da söylemektedir. O halde burada ki isimlendirmenin Muaviye'yi savunanalar için bir itham niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. Bkz. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur es-Sem'ani el-Mervezi, *el-Ensâb*, Abdullah Amr Barudi (Tlk), Beyrut 1988, c.5, s. 693.

²³ Bozan, *Şeyh 'Adî b. Müsafır*, s. 188-189.

²⁴ İbn Hallikân, *a.g.e.*, s. 254; Abbas 'Azzâvî, *Târihu'l-Yezidiyye ve Aslu Akidetihim*, Bağdat 1935, s. 46; Bozan, "Yezidilik", s. 462.

olduğu şeklinde ifadeler geçmektedir.²⁵ Yezidilerin ‘Adî b. Müsafir’e addettikleri kutsiyette giderek artma söz konusu olmuştur. Zira daha sonraları, ‘Adî b. Müsâfir’in Tanrı’nın meleği²⁶ olduğu, başka metinlerde ise meleklerin kendisine secde ettiği ölümsüz bir Tanrı olduğu ifade edilmiştir.²⁷ Yezidi aktarımların yazılı metinlerden çok sözlü deyişlerden oluşması hasebiyle bu dönüşümün net bir tarihi verilemese de VI/XIII. yy. dan itibaren İbn Hallikan (681/1282), İbn Teymiyye, Zehebî, İbn Kesîr gibi ulemalar tarafından yazılmış olan Klasik İslam Kaynaklarında bu dönüşümün izleri görülmektedir.²⁸

Yezidiler’in ‘Adî b. Müsafir hakkındaki düşüncelerini sistemli bir şekilde sunmak pek mümkün değildir. Bunun sebebi ise onun hakkındaki bu aşırı fikirlerin hem sonradan çıkmış olması hem de tek elden üretilmemiş olmasındandır. Bundan ötürü bazı yerlerde Tanrı olan Şeyh ‘Adî, bazı yerlerde Tanrı’nın yardımcısı yahut O’nun aziz bir kuludur. Daha yaygın olarak ise O’nun Allah’ın veziri -Vezir-i Azam- olduğuna inanılmaktadır. Bu inanişâ göre yerde ve gökte tüm işler onun denetimi ve emri altındadır.²⁹ Bu durumda üç karakterin devamlı olarak birbiri yerine kullanıldığını görülmektedir. Buradaki çelişki Yezidiler tarafından tenasüh inancı ile giderilmeye çalışılmıştır.

Adî b. Müsafir hakkındaki menkıbeler Yezidiliğin ilk nüvelerini oluşturan Adeviyye tarikatının bir kısmı tarafından oluşturulmuş, yahut tasavvufî çevrelerce meydana getirilen menkıbeler alınarak içselleştirilmiştir. Zira ‘Adî b. Müsâfir’in güçlü bir figür olarak karşımıza çıktığı Yezidi anlatımlarının bir kısmı Müslüman menkıbelerinin izlerini taşıırken bir kısmı bire bir nakledilmiştir. Tasavvufî bir tarikat olan Adeviyye’nin devamı olan Yezidiler’in menkıbelerinde bu tür benzerlik ve aynı anlatımların görülmesi tabii olarak şaşırtıcı değildir.³⁰ Bunun yanı sıra pek çok menkıbe Yezidi inanişâna uygun bir şekilde geliştirilmiştir. Nitekim buna işaret eden anlatımlarda yine İslami kaynaklarda mevcuttur. VI/XIII. yüzyıl dönemin uleması tarafından ‘Adî b. Müsafir hakkında övgüyle bahsedilirken onun tarikatının müntesiplerinin üzerindeki menfi değişimden de bahsedilmektedir.³¹ Bu durum Yezidiler’in kopuşlarının bir anda değil, tabii olarak, süreç içerisinde aşamalı olarak meydana geldiğini ve bu durumun o dönemdeki ulema tarafından fark edildiğini göstermektedir. Burada dikkat edilecek diğer bir husus ise ‘Adî b. Müsafir’in şahsiyeti hakkında ulemanın olumsuz bir fikir beyan etmemiş olmalarıdır. Bu nokta da ise tasavvuf ehlini pek

²⁵ *Qewlê Zebûnî Meksûr*, s. 170-181.

²⁶ Yezidiler’in “Şehda Dîni” olarak isimlendirilen ve İslamiyetteki Kelime-i Şehadet’in alternatif olarak söylenen bir cümlede “Şeyh ‘Adî, Tanrı’nın meleği ve Yezidiler’in mürididir.” ifadesi geçmektedir. Bkz. Ahmet Turan, “Yezidi İnanç ve İbadetleri”, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, s. 150.

²⁷ Sâmî Said el-Ahmed, *el-Yezidiyye Ahvâluhum ve Mu’tekdâtuhum*, Bağdat 1971, c.1, s. 79; Demlûci, *a.g.e.*, s. 96; Philip G. Kreyenbroek, *Yezidism-Its Background, Observances and Textual Tradition*, United States of America 1995, s. 202.

²⁸ İbn Hallikân, *a.g.e.*, s. 254; İbn Teymiyye, *el-Vasiyyetü’l-Kübra*, I, 287-91; Zehebî, *a.g.e.*, 344; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 243.

²⁹ İsmail Bek Çol, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, Beyrut 1934, s. 95-6; Krş. Bozan, *Şeyh ‘Adî b. Müsâfir*, s. 104-05.

³⁰ Bozan, *Şeyh ‘Adî b. Müsâfir*, s. 116.

³¹ İbn Hallikan, Şeyh ‘Adî’nin müritlerinin onunla ilgili inançları noktasında ileri gittiklerini hatta onu kendilerine kiblegah edindiklerini nakletmektedir. Bkz. Zehebî, *a.g.e.*, s. 344.

çok noktada tenkit eden İbn Teymiyye akla gelmektedir. İbn Teymiyye eserlerinde ‘Adî b. Müsafir’den övgü dolu sözlerle bahsetmiştir.³²

Yezidi kültüründe Adî b. Müsafir’in yanı sıra Adeviyye’ye mensup, özellikle ilk devirlere ait kişilerin Yezidi inancındaki yeri azımsanamayacak ölçüdedir. Kültürlerinde pek çok mutasavvıf yer etmesine karşılık ağırlık Adeviyye tarikatı mensuplarına ağırlık verilmiştir. Nitekim o dönemde sevilen ve tanınan, Hasan-ı Basri (ö. 110/728), Rabi’atü’l Adeviyye (ö. 185/801), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 298/910), Hallac-ı Mansur (ö. 310/922) Ahmet er-Rüfai (ö. 578/1182) gibi isimler Yezidi metinlerinde yer edinirken; onların soyuna yahut tarikat müntesiplerine değinilmemiştir. Adeviyye tarikatı ise bu metinlerde gerek soy gerekse mürit olarak kendisini fazlasıyla göstermektedir. Bu durumda Yezidiliğin Adeviyye’nin bir devamı olarak ortaya çıktığı ihtimali kuvvetlenmektedir. İtikat olarak Adeviyye’den kesinlikle farklı bir yönde olan Yezidiler’i, Adeviyye içerisinde zaman içinde dönüşmüş olarak değerlendirmek mümkündür.

2.2. Diğer Mutasavvıflar

Yezidiler ile ilgili kaynaklar tetkik edildiğinde, kendi menkıbelerinde Hasan-ı Basri’nin önemli bir yer edindiği görülmektedir. Fakat bu yer, ediş pek çok kavramda olduğu gibi şekilsel bir mahiyettedir. Şöyle ki, Yezidilik içerisinde çok önemli bir şahsiyet olan, Yezidiler’in dördüncü lideri Hasan b. Adî ile Hasan-ı Basri’nin aynı kişi olduğuna inanılmaktadır.³³ Yezidiler’in ibadet maksadıyla gezdirdikleri tavus kuşu tasvirlerinden birisi de Hasan b. Adî’yi – yani Hasan-ı Basri’yi- sembolize etmektedir. Ayrıca 1886’da yine Laleş tapınağına yapılan bir araştırma seferinde görülen bir adet yedi mühürlü kutsal kitabın varlığından bahsedilmektedir. Burada bahsedilen kitabın Mushefa Reş olduğu kaydedilmektedir. Kitabın başında Hasan el Basri’nin adının yazıldığı da ayrıca belirtilmektedir.³⁴ Orada geçen ifadelere göre Mushefa Reş iyi bir Arapça’yla Hasan el-Basri tarafından yazılmıştır. Tabi ki burada kastedilen yine Yezidi liderlerinden Şeyh Hasan’dır.³⁵ Burada Yezidilerin köken oluşturma çabaları görülmekle beraber farklı devirlerde yaşayan kişilerin aynı kişi olmaları problemi tenasüh inancı ile giderilmeye çalışılmıştır.³⁶

Yezidi metinlerinde etkisi görülen bir diğer önemli şahsiyet ise, tasavvufi düşüncesi uğrunda ölmeyi göze aldığı ve neticesinde öldürüldüğü “Ene’l Hak” sözü ile yankı bulmuş olan ve kendisinden sonra gelen pek çok mutasavvıfı derinden etkileyen Hallac-ı Mansur’dur.³⁷ Düşüncesiyle ve hayatıyla dikkat çeken

³² Bkz. İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, Tevhid Yayınları, İstanbul 1997, Cilt No. (01), s. 151; Cilt No. (02), s. 436-449; Cilt No. (03), s. 191-363, Cilt No. (05), s. 76; Cilt No. (08), s. 366, 535.

³³ Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *a.g.e.*, s. 38.

³⁴ Guest, *a.g.e.*, s. 257.

³⁵ L. E. Browski, *The Yezidees, or Devil-Worshippers, The Popular Science Monthly*, Cilt No. (34), s. 476.

³⁶ Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *a.g.e.*, s. 51.

³⁷ Aynü’l-kudât el-Hemedânî, Ahmed el-Gazzâlî, Rûzbihân-ı Baklî, Senâî, Attâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Ahmed Yesevî, Muhyiddin İbnü’l-Arabî gibi tasavvufun en tanınmış şahsiyetleri Hallâc’ı ve düşüncelerini benimseyerek onun ateşli taraftarları olmuşlar, Hallâc’ın idealini yaşatarak Hallâcî bir tasavvuf hareketi meydana getirmişlerdir. Bunların çalışmaları sayesinde Hallâcî düşünce ve eylem tarzı bütün İslâm dünyasının en ücra yerlerine kadar yayılmış, özellikle İran ve Türk edebiyatı ondan derin bir şekilde etkilenmiş, sûfi şairlerin özünü onun

ve ölümünden sonra efsaneleşen Hallac-ı Mansur'un bu durumu Yezidiler'i de etkilemiş, Yezidi literatüründe Hallac, geniş bir yer almıştır. Yezidiler nazarında çok büyük bir öneme haizdir. Nitekim Yezidiler Hallac'ın küllerinin Dicle nehrine atılmasından sonrasını menkıbeleştirerek Hallac'ın ölümü üzerinden bir efsane oluşturmuşlardır.³⁸ Oluşturulan efsane Yezidilerin hayat pratiklerine dahi yansımıştır.³⁹

Yezidiler'in Hallac-ı Mansur hakkında çok aşırı fikirlere kapıldığı İbn Teymiyye tarafından da dile getirilmektedir. İbn Teymiyye, Yezidilerin, veli biri olarak gördükleri Hallac'a ibadet ettiklerini söyleyip onları uyarmaktadır.⁴⁰ Yezidilerin Hallac'a adadığı türbelerde ona hürmet ve saygının yahut kutsallığın ne boyutlara ulaştığını algılayabilme açısından önemli bir husustur.⁴¹

Yezidi menkıbelerinde anlatılan mutasavvıflar bunlarla sınırlı değildir. Yezidilere ait metinlerde daha pek çok tasavvuf erbabına ait anlatımların mevcut olduğu görülmektedir. Bunlara nazar edildiğinde senkretik bir yapıya sahip olan Yezidiler'in kültür havzalarının büyük bir çoğunluğunu, meşhur İslam mutasavvıfları ve onlarla ilgili efsanelerin oluşturduğu fark edilmektedir.

3. Tasavvufi Metinlerdeki Paralel Anlatımlar

Yezidiliğin inanç olarak tasavvufi görüşlerin çok yaygın olduğu bir dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. Yezidiler'in eskiden Adeviyye tarikatına mensup kişilerden oluşması, onların köken olarak tasavvufi bir cereyandan gelmesini sağlamıştır. Tasavvufi bir yapıdan kopan Yezidiler'in inanç konuları, kültür hazinelerinin ağırlıklı olarak tasavvuftan oluşmasından ötürü, tasavvufi bakış açısıyla anlatılmaktadır. Bu durumun örneklerini Yezidi metinlerinde bazen somut bazen ise düşünsel anlamda görebilmek mümkündür. O halde Yezidi inancı üzerindeki tasavvufu etkisinin ortaya çıkarılması hususunda bu verilerin dikkatle ele alınması önem arz etmektedir. Bunları birkaç başlık altında ele almak mümkün görünmektedir.

3.1. Alemin Yaratılışı ile İlgili Anlatımlar

Yezidi metinlerinde etkisi yoğun bir şekilde görünen tasavvufi anlatımların başında Alemin yaratılışı ile ilgili aktarımlar gelmektedir. Tasavvufta alemin yaratılışı hususuna nazar edildiğinde bir "İlk Akıl" ile karşı karşıya kalınmaktadır. Anlatıldığı kadarıyla Allahu Teâlâ'nın ilk yarattığı şeyin akıl olduğunu

görüşleri oluşturmuştur. Bkz. Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul 1997, s. 377.

³⁸ Yezidi anlatımlarına göre Hallac'ın külleri Dicle nehrine püskürtüldükten sonra kız kardeşi o nehre gelmiş ve bir kap ile o nehirden su doldurmuştur. Hallac-ı Mansur'un ruhu o sırada kabın içine girmiştir. Fakat kız kardeşi bu durumun farkında değildir. Daha sonra Mansur'u kız kardeşi alarak eve götürmüş ve susadığında da o kaptan su içmiştir. Bu şekilde Mansur'un ruhu kız kardeşinin içine girmiştir. Sonuç olarak bakire kız bu şekilde gebe kalarak erkek kardeşini doğurmuştur. Bkz. Oswald H. Parry, *Six Months In A Syrian Monastery*, Horace Cox, London, 1895, s. 372.

³⁹ Yezidi kadınları Hallac'a hürmeten dar ağızlı ve üstü açık olan kaplardan su içmemektedirler. Bazı Yezidiler bu hadiseden ötürü bir gün bir peygamberin doğup Muhammed'in yasalarını kaldıracağına inanmaktadırlar. Parry, *a.g.e.*, s. 372.

⁴⁰ İbn Teymiyye, *el-Vasiyyetü'l Kübra*, s. 287.

⁴¹ Guest, *a.g.e.*, s. 82.

görmekteyiz.⁴² Akıl bazı yerlerde ise inci olarak isimlendirilmektedir. İbn Arabî düşüncesinde bu durum açık olarak görülebilmektedir.⁴³ Bunun yanı sıra yaratılışın bazı tasavvufî metinlerde Pazardan başlayarak Cuma gününe kadar altı günde tamamlandığı ve kaleme⁴⁴, olan ve olacak her şeyin yazdırıldığı geçmektedir.⁴⁵ Bunun ardından tasavvufî metinlerde Allah Teâlânın yarattığı ilk mekanın –Kâbe- olduğundan bahsedilmektedir. Sonra Allah gökleri yaratmış ve yerleri su üzerine döşemiştir. Yeryüzü burada çalkalanan bir gemi gibiyken Allah Teâlâ Arş’den bir melek indirmek suretiyle ona yeri tutmasını emretmiştir.⁴⁶ Bu şekilde evrenin yaratılması tamamlanmıştır.

Yezidi mitolojisinde de aynı şekilde yaratılışın başında bulunan, yani ilk yaratılan, bir inciden söz edilmektedir. Buradaki anlatımlara göre alem var edilmeden önce her yer bir karanlıktan ibaret iken Tanrı kainatı yaratmak istediğinde beyaz inciği yaratır. Sonra Anfar adlı kuşun sırtına koyar ve orada –İnci’nin içinde- kırk bin yıl oturur.⁴⁷ Fakat buradaki inci mecazi olmaktan çok maddesel olarak kullanılmışa benzemektedir. Oysa tasavvufta inciden bir muradın olduğu ve bunun da Taayyün-ü evvel dediğimiz ilk akıl olduğu mutasavvıflarca özellikle belirtilmektedir.⁴⁸

Tekrar Yezidi metinlerine dönecek olursak Tanrı Pazar gününden başlayarak her gün bir melek yaratır. Bu melekler aynı zamanda Yezidilerin kutsal saydıkları şahsiyetlere karşılık gelmektedir.⁴⁹ Bunun ardından Tanrı diğer mahlukatı

⁴² Bkz. Yazıcıoğlu Ahmed Bican, *Envâr-ül Aşıkîn*, Çile Yayınları, İstanbul 1982, s. 16-17.

⁴³ Kendileri alemin yaratılışı bahsini açıklarken bu noktaya şu şekilde değinmiştir: “Hak Teâlâ evvelâ büyük bir beyaz inci yarattı. Heybet ve Celâl bakışlarıyla ona baktı. O inci hayadan eridi. Onun yarısı su ve yarısı ateş oldu. Ve ondan bir duman meydana çıktı. Gökyüzünü dumandan ve yeryüzünü onun köpüğünden yarattı. Onun arşı su üzerinde oldu.” Bkz. Muhyiddin İbn Arabî, *Fütûhat-ı Mekkiyye*, Selahaddin Alpay (Çev.), Esmâ Yayınları, İstanbul 2009, s. 574; Muhyiddin İbnü’l Arabî, *Fusûsu’l-Hikem*, Ahmed Avni Konuk (Çev.), Ulus Matbaası, İstanbul 2005, s. 50.

⁴⁴ Genel anlamda baktığımızda bu kavramı açıklarken tasavvufçularda çıkış noktası olarak naklettikleri şu hadisi görmekteyiz. Peygamber Efendimiz bir hadisinde: “Allah Teâlâ’nın ilk yarattığı benim aklımdır”, diğer rivayette: “Benim ruhumu” ve diğer rivayette de: “Benim nurumu yarattı”, buyurduğu gibi, başka rivayetlerinde de: “İlk önce Kalem’i”, “İlk önce Levh’i yarattı”, buyurmuştur. Buradaki murad ise şu şekilde açıklanmaktadır: Yüce Allah ilk önce bir cevher yaratmıştır. O cevher hayata sebep olması bakımından ruh, âlemi aydınlatması bakımından nur, âlemi sevk-ü idaresi bakımından akl-ı evvel ve kitabeti itibariyle kalem ve sahife olması itibariyle de Levh-i evvel’dir. Fakat hepsinden müsemma bir cevherdir. Bkz. Aynülkudât Hemedânî, *Temhîdât*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015, s. 176; Bican, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, Faruk Meyan (Çev.), Bedir yayınevi, İstanbul 1999, s. 17- 21; Bican, *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁶ Bican, *a.g.e.*, s. 26.

⁴⁷ *Qewlê Zebûnî Meksûr*, s. 108.

⁴⁸ İbn Arabî, *Fusûsu’l-Hikem*, s. 50; İbn Arabî, *Fütûhat-ı Mekkiyye*, s. 574.

⁴⁹ Mushefa Reş, s. 353. Tanrı ilk gün, yani Pazar günü Azazil adlı meleği yaratır ki, işte o, hepsinin başkanı olan Melek Tavus’tur. Pazartesi günü Tanrı Darda’il adlı meleği yaratır ki o da, Şeyh Hasan’dır. Salı günü, İsrâfil’i yaratır ki, Şeyh Şems’tir. Çarşamba günü, Cebrail adlı meleği yaratır ki, o Ebu Bekr⁴⁹’dir. Perşembe günü, Azrail’i yaratır ki, Sacadin’dır. Cuma günü Şemna’il adlı meleği yaratır ki, o da Nasiru’ddin’dır. Cumartesi günü, Nura’il adlı meleği yaratır, ki o Fahrüddin’dır. Şeyh Hasan Adani Şeyhleri’nin atasıdır. II. Adi’nin oğlu ve Yezidiler’in üçüncü halifesidir. Ebu Bekr Qatani Şeyhlerinin atasıdır. Bazı yerlerde yedi gizemin içinde onun yerine Şeyh Adi’yi zikredilmektedir. Ayrıca yaratılan bu dört gizem, yani Şems, Fexredin, Sacadin ve Nasiru’ddin, Şeyh Adi’nin Laleş’e ilk kez geldiği zaman karşılaştığı Ezdina Mir adındaki bir şahsiyetin oğulları oldukları söylenmektedir. Adaniler’in atası hakkında bkz. Kreyenbroek/Xelîl

yarattıktan sonra incinin üzerinden inip yaratmış olduğu inciye yüksek sesle haykırır.⁵⁰ Bu haykırma sonucunda inci düşerek dört parçaya ayrılır. Bunun sonucunda ise incinin içinden su fışkırır ve başsız, dipsiz, yolsuz ve kapısız bir okyanus haline gelir.⁵¹ Yaratıldığı vakit hiçbir düzeni bulunmayan evren, Allah tarafından Cebrail'in gönderilmesiyle sistemli hale getirilir.⁵²

Yezidilere göre Tanrı dünyayı Cebrail'e emanet ettikten sonra bir gemi⁵³ yaratır⁵⁴ ve insan, hayvan ve her tür kuştan çift halinde ikişer ikişer gemiye yerleştirir. Bu şekilde geminin başında olan Tanrı otuz bin yıl dünyanın içinde gezinir. Daha önce geçtiği üzere tasavvufta Kabe, alemin yaratılışında var edilen ilk mekan olarak geçmektedir. Tabi ki bu durum Kabe'nin kutsallığı dışında ona yüklenen anlamlarla alakalıdır. Yezidi metinlerinde ise bu konu biraz daha farklı anlatılmaktadır. Yezidilere göre bir müddet sonra Tanrı Laleş'in olduğu yere gelerek konaklar. "Burası hakikatin yeridir"⁵⁵ der. Daha sonrasında ise dünyanın içerisinde haykırır. Bu ikinci haykırma sonucunda ise yoğunlaşma meydana gelerek denizler meydana gelir ve dünya yeryüzüne dönüşür. Titremeye devam ederler.⁵⁶ Tanrı yeryüzünün sakinleşebilmesi için gizemin gerekli olduğunu bilmektedir. Yezidilere göre o gizem Laleş'tir.⁵⁷ Kırk yıl boyunca katılaşmayan yer Laleş'in yere inmesiyle maya tutar.⁵⁸ Bu şekilde yeryüzünde düzen meydana gelmiş olur. Allah yere inip kalemi alarak yaratılışı yazmaya başlar.⁵⁹

Görülmektedir ki alemin yaratılışı hususunda tasavvufi bazı metinler ve Yezidi inancı içerisinde; Tanrı'nın yaratılışın başında denizde tekne içerisinde gezinmesi, haftanın her bir gününde ayrı bir meleğin yaratılması -aynı zamanda da kutsal sayılan kişilerin- ve yaratma işlemi bittikten sonra görevleri bir meleğe veya meleklerle devretmesi konularında farklılıklar bulunmaktaysa da, Alemin yaratılmasının başında Tanrı'nın faal olması, yaratılan ilk şeyin beyaz inci olması ve onun parçalanmasıyla okyanusların husule gelmesi, arzın ilk mekanının en kutsal mekan olması ve son olarak yaratılışın kalem ile yazılması konularında

Cıvdî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 25, 32; Halifeliği için bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cıvdî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 38; Qatani'lerin atası hakkında bkz. Bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cıvdî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 38; Dört gaziem hakkında bkz. Kreyenbroek/Xelîl Cıvdî, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, s. 37.

⁵⁰ Mushefa Reş'in daha sonra ki satırlarında Tanrı'nın İnci'ye kızdığı için haykırıldığı geçmektedir. Bu haykırma sonucu kırılan inci parçalarından dağlar, çınlamasından kum tepeleri, dumanından da gökler meydana gelmiştir. Bir Qewl'de ise incinin artık Tanrı'yı taşıyacak takati kalmadığı için şiddetle patladığı geçmektedir. İnciye kızmaması için bkz. *Mushefa Reş*, s. 355; İncinin takatsizlikten patlaması için bkz. *Qewle Zebûnî Meksûr*, s. 108; *Qewle Afirîna Dinyaye*, s. 122.

⁵¹ *Qewle Afirîna Dinyaye*, s. 123.

⁵² Demlûcî, *a.g.e.*, s. 43.

⁵³ Başka bir yerde ise Tanrı'nın at üstünde okyanusta gezdiği kaydedilmektedir. Bkz. *Qewle Zebûnî Meksûr*, s. 110.

⁵⁴ *Mushefa Reş*, s. 354.

⁵⁵ Laleş daha yeryüzünde yaratılmadan önce gökte yaratılmıştır. Bkz. *Qewle Zebûnî Meksûr*, s. 109.

⁵⁶ *Mushefa Reş*, s. 354.

⁵⁷ Yezidi inancına göre yeryüzünde yaratılan ilk yer Laleş'tir ve Yeryüzünün merkezinde burası vardır. Bkz. *Qewle Zebûnî Meksûr*, s. 109.

⁵⁸ *Qewle Zebûnî Meksûr*, s. 111; Yeryüzünün katılaşmasını sağlayan maya sevgidir. Bkz. *Qewle Zebûnî Meksûr*, s. 109.

⁵⁹ Demlûcî, *a.g.e.*, s. 44; Adnan Zengin, *Yezidi İnanç ve Adetleri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1987, "Basılmamış Lisans Tezi", s. 1.

benzerlikler bulunmaktadır. Fakat bunlar Tasavvufî metinlerde mecazi anlamda kullanılmış olmasına rağmen Yezidi metinlerde nesne olarak anlatılmıştır. Tasavvufta inci ve kalem *ilk akıl* ı ifade ederken Yezidilere göre gerçek anlamlarıyla kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Tasavvufta kaleme olan ve olacaklar yazdırılmışken Yezidi metinlere göre Tanrı kalemi (tıpkı bir insan gibi) eline alıp yazmıştır.⁶⁰

3.2. Hz. Adem ile İlgili Anlatımlar

Yaratılış mitolojilerinde alemin meydana gelmesinden sonra ilk insanın nasıl vücut bulduğu işlenmektedir. Bu konuyla ilgili bir çok yerde -İslam literatüründe, Tevrat tefsirlerinde ve apokrif kabul edilen metinlerde- geçen hikayeleri yaygın olarak görebilmek mümkündür.⁶¹ Bunun yanı sıra İslam dışı kaynaklardan İslam literatürüne geçen hikayelerin azımsanmayacak ölçüde olduğu fark edilebilmektedir. Tasavvufunda bu şekilde İsrailiyyattan hali olmayan bir takım anlatımları mevcuttur. Bunun en açık sonucu ise Tasavvufun soyut kavramlarını somut hale getirmek suretiyle metinlerini oluşturan Yezidilerde görülmektedir.

Tasavvufî metinlerde anlatıldığına göre insanı yaratmak isteyen Allah, Azrail'e yerin her tarafından ve her çeşit topraktan getirmesini emretmiştir. Bu toprağın belirli merhalelerden geçtikten sonra kalıba girmesiyle insan tam olarak vücut bulmuştur.⁶² Ardından Allahu Teala meleklere Hz Adem için secde emri vermiştir ki, İblis dışındaki herkes secdede bulunmuştur. İşte bu noktada Mutasavvıflar tarafından bir zamanlar çok gündemde tutulan ve bir o kadar dikkat çekici bir görüş ileri sürülmüştür. Bu görüş İblisin cezasından beraat edilmesi ve hatta suçunun olmadığı hakkındadır. Bu düşüncenin en önemli savunucularından birisi Hallac-ı Mansur'dur. Ona göre İblis, Adem'e secde etmeyerek Allah'a şirk koşmamıştır -çünkü Allah bunu emretmiştir- ve öyle bir Allah aşkına sahiptir ki, İblis kovulup cennetten uzaklaştırılmayı dahi göze almıştır. Hallâc'a göre Allah'ın emri ayrı, iradesi ayrıdır. Hallac'a göre İblis suçlu olmadığı gibi, bu şekilde o aslında sınavı kaybetmemiş bilakis kazanmıştır.⁶³

⁶⁰ Ayrıca tasavvuftaki anlatımda kullanılan ve Allah ile yaratılanlar arasında bir aracı, bağlantı görevi gören "İlk Akıl", felsefi bir oluşum olan Yeni Eflatunculuk'un -özellikle Plotinos (MS 270)- yaratma da bahsettiği "Nous" ile benzerlik arz etmektedir. Buradaki Nous'ta akıl anlamında kullanılmıştır. Fakat burada Tanrı'nın İlk Akıl'ı yaratmasından farklı olarak Tanrı'nın bir kaynak olup taşması söz konusudur. Yezidi mitolojisinde ise Tanrı'nın sadece yaratma da faal olması ve devamında aleme müdahale etmemesi, yine bir felsefi düşünce biçimi olan deizm ile benzerlik göstermektedir. Bkz. Hüsamettin Erdem, *İlk Çağ Felsefe Tarihi*, Hü-Er Yayınları, Konya 2000 s. 322-323; Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2007, s. 178.

⁶¹ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul 1988, c.1, s. 358.

⁶² Bkz. Bican, *a.g.e.*, s. 36-37. Burada ilk yaratılan kişinin Hz. Adem yahut Hz. Muhammed (sav) olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda ilk yaratılan kişinin hatta ilk yaratılan mahlukun Hz. Muhammed (sav) olduğu ifade edilmektedir. Bu konu tasavvufta Hakikat-i Muhammediyye olarak bir kavramın meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu anlayışa göre Hz Muhammed taayyün-i evvel yani ilk akıldır. Ayrıca Hakikat-i Muhammediyye ibaresi Allah'ın Hz Muhammed'i kendi nurundan yarattığı ve geri kalan şeylerinde onun, Hz Muhammed'in, nurundan yaratıldığını ihata etmektedir. Bkz. İbrahim Sarmış, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam*, Ekin yayınları, İstanbul 1997, s. 220-222.

⁶³ Yaşar Nuri Öztürk, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitâb'üt-Tavâsin*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1976, s. 112.

Tasavvufi aktarımlarda Hz Adem ile ilgili olarak anlatılan bir diğer husus ise Adem'in cennetten çıkarılma bahsidir. İnsanların yeryüzüne inerek çoğalıp ikamet etmesine sebep olarak gösterilen ilk hatanın işlendiği bu hadise birçok farklı ve ilginç rivayetleri içerisinde barındırmaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere İsrailiyyat burada da kendisini göstermiş olup İslami oluşumlarda tesirleri belirgin bir şekilde hissedilmiştir.

Allah-u Teâlâ Hz. Adem'i yarattıktan sonra Ona bir çok ikramda bulunmuştur. Cennetin nimetlerini O ve eşi Havva'ya sunduğu halde yalnızca bir ağacı onlara yasak kıldığını başta Kur'anı Kerim'de görmekteyiz. Bu ağaç, Eflaki'ye göre buğday ağacıdır.⁶⁴ Yasak ağaç dışında sunulan ikram karşısında cennetten kovulan İblisin Hz Adem'e karşı kıskançlık duyduğu İslami kaynaklarda geçmektedir. Fakat -bazı klasik tefsir ve kıyası enbiyalarda geçen- bazı rivayetlere göre cennete girmek için fırsat kollayan İblis'i cennet bekçileri içeriye koymazlar. İblis'in cennete nasıl girdiği hususunda da çok farklı hikayeler mevcuttur. Kimi rivayetlere göre yılan⁶⁵, kimi rivayetlere göre ise Tavus kuşunun⁶⁶ yardımı ile içeri girdiği belirtilmektedir.

İblis, yılan ve tavus üçlüsünün Adem ve Havva'nın cennetten çıkarılışında etkin rol oynadıkları görülmekle beraber bunun nasıl olduğu konusu farklı rivayetlerle anlatılmaktadır. Kâşânî ve İbn Arabî'ye göre de bunlar cennetten kovulmada etkili olmuşlardır. Ona göre Hz. Adem ve Havva cennette dolaşırken bir tavus görürler ve evvela Havva sonrasında Hz Adem ona yanaşırlar. O sırada cennet duvarının arkasından bir yılanın kuyruğuna tutunarak cennete çıkmış ve Hz. Adem ve Havva'yı vesveselemiştir.⁶⁷ Ardından önce Havva sonra Adem yemiştin

⁶⁴ Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, Tahsin Yazıcı (Çev.), İstanbul 2006, s. 513.

⁶⁵ O zamanlar yılanın dört bacaklı olup Horasan devesi görünümüne sahip olduğu rivayet edilmektedir. Bir hikayeye göre ise İblis cennetin kapısında beklerken kendisinin yakın arkadaşı yılan çıkagelmiş ve İblis'in "Senin ağzının içinde cennete girebilir miyim?" ricasına "Hay hay" diyerek onu cennete sokmuştur. Bkz Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî en-Nîsâbü'rî, *Kıyasu'l-Enbiya (Araisu'l-Mecalis)*, Mektebetü'l Cmhuriyeti'l Arabiyyeti, Kahire 2000, s. 29; Mustafa Öztürk, *Âdem, Cennet ve Düşüş, Milel ve Nihal Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, 2004, s. 160-161.

⁶⁶ Tavus geldiği vakit İblis O'na: "Ey Kerim bir şekilde yaratılan, sen kimsin? İsmi ne? Senden daha güzel bir mahluk görmedim". Tavus: "Ben ben cennet kuşlarından birisiyim. Adım Tavus." Bunun üzerine İblis ağlamaya başlar. Tavus: "Sen kimsin ve neden ağlıyorsun?". İblis: "Ben kerrubiyun meleklerindim. Güzelliğimi kaybedeceğine üzüldüğüm için ağlıyorum." Tavus: "Ben mi kaybedeceğim? Ne için?". İblis: "Evet. Sen yok olacaksın. Ebedilik ağacından yiyen canlılar dışında herkes yok olacak. Ebedilik ağacından yiyenler ise ebedi olacaklardır." Tavus: "Nerede o ağaç?" İblis: "Cennet'te". Tavus: "Yerini kim gösterebilir?" İblis: "Beni içeriye koyarsan sana gösterebilirim." Tavus: "Seni cennete nasıl girdirebilirim? Orası öyle bir yerdir ki, Allah'ın ve Cennet'in bekçilerinin izni olmadan kimse giremez ve çıkamaz. Yalnızca Allah'ın yarattıkların birini sana söyleyeceğim ki ancak o bu işe muktedirdir. O da Adem'in hizmetkarıdır." İblis: "Kimdir O?" Tavus: "Yılan" İblis: "Acele et. Çünkü biz sonsuz mutluluğa sahip olacağız." Tavus bunun üzerine yılanın yanına gelerek İblis'i ve ondan duyduklarını anlatır. Bu şekilde onu içeriye almaya karar verirler. Sa'lebî, *Kıyasu'l-Enbiya*, s. 29-30.

⁶⁷ *Te'vilât-ı Kâşânîyye*, (çev.) Ali Rıza Doksanyedi, Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1988, s. 25; Muhyiddin İbn Arabî, *Tefsir-i Kebir/ Te'vilât*, Vahdettin İnce (Çev.), Kitsan, İstanbul s. 61.

yemişlerdir.⁶⁸ Tüm bu olanların neticesinde Allah-u Teâlâ onları cezalandırır. Verilen cezalar Tevrat'ta zikredilenler ile uyumludur.⁶⁹

Tasavvufta olduğu gibi Yezidi metinlerde de alemin yaratılışından sonra insanın yaratılışı anlatılmaktadır. Yezidiler'e göre, Hz. Adem, sadece Yezidiler'in atası olduğundan onlar için önem arz etmektedir. Anlatıldığı üzere Tanrı kutsal ülkeye inip Cebrail'e dünyanın dört bucağından toprak getirmesini buyurur. Cebrail bu emir gereği dört unsuru -toprak, hava, ateş ve su- getirir. Tanrı bu elementlerle bir adam yapıp ona ruh⁷⁰ bağışlar.⁷¹ Ruhun Adem'in bedenine girmesi ise O'nun kaseden içmesi ile olur.⁷² Kaseden içen Adem bu sebeple hapşırarak uyanır ve bu şekilde hayat bulmuş olur. Buradaki kase onun uluhiyyet aleminden maddi alemine geçişi sağlayan bir aracı durumundadır.

Adem'e secde hususunda ise, Yezidi anlatımlarına baktığımızda, yine tasavvuftaki anlatımlara benzer bir durum görülmektedir. Buna göre Allah Adem'in yaratılışını tamamladıktan sonra, Melek Tavus'a Adem için secde etmesini emretmiştir. Burada adı geçen Melek Tavus'ta murad İslami kaynaklarda geçen İblis'tir. Secde etme ile ilgili sınav hakkındaki rivayetlerde iki farklı görüşe rastlamaktayız. Bunlardan birincisine göre Melek Tavus secde etmeyip daha sonra affedilmesi anlatılmaktadır.⁷³ İkinci anlatıma göre ise Allah, Adem yaratılmadan kırk bin sene önce meleklere hitaben: “ Benden başkasına secde etmeyin.” diye buyurur. Daha sonra Allah Adem'i yaratır ve meleklere onlara secde etmesini ister. Bu meleklar Allah'ın başta yarattığı yedi melektir. Bunlardan altısı⁷⁴ secde eder. Fakat Azâzîl secde etmez ve Allah'a der ki: “ Sana kimseyi ortak koşmam; çünkü sen bize senden başkasına secde etmememizi emretmiştin. Ayrıca o topraktan ben ise nurdanım. Allah da ona: “Seni bu yüksek zekandan dolayı Meleklerin Tavusu yapıyorum.”⁷⁵ diyerek onu ödüllendirmiştir.⁷⁶

Hz Adem'in cennetten çıkarılması bahsinde ise, tıpkı secde hususunda olduğu gibi farklı rivayetler bulunmaktadır. Yukarıda Melek Tavus'un Adem'e secde etmemesiyle ilgili birinci aktarımda bahsedildiği gibi Melek Tavus cezalandırılır

⁶⁸Bican, *a.g.e.*, s. 40-41; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Camiul-Beyan*, c.1, Müessesetü'r-Risaleti, Beyrut 1994, s. 177-178.

⁶⁹ Buna göre o zamana kadar deve gibi ayakları olan yılanı yerde sürünme cezası verilir. Havva, hayız olma ve daha başka cezalara çarptırılır. Hz. Adem de cennetten çıkarılma, İblis'in Adem'in çocuklarına musallat kılınması ve daha başka cezalar ile cezalandırılır. Allah, Tavusu da cennetten çıkarır ve meskenini sulu yerlerde ve rızkını yerde yaratır. Bkz. Bican, *a.g.e.*, s. 41-47.

⁷⁰ Adem'in bedeni ruh üflenmeden önce hareketsizdir. Bunun üzerine Yedi gizem (Başlangıçta yaratılan Melekler) aşağıya inerek Ruha neden içeriye (yani Adem'in bedenine) girmediğini sorarlar. Ruh ise Şibab ve Def olmadan, yani onlarda aşağıya inmeden bedene girmeyeceğini söyler. Bunun üzerine Şibab ve def aşağı iner ve Ruh da Ademin bedenine girer. Bkz. “*Qewle Zebûnî Meksûr*”, s. 112.

⁷¹*Mushefa Reş*, s. 354.

⁷² Bkz. “*Qewle Zebûnî Meksûr*”, s. 113; “*Qewlê Afirîna Dinyayê*”, s. 126.

⁷³ Demlûcî, *a.g.e.*, s. 46.

⁷⁴ Secde edenler Cebrail, Azrail, Deraldail, Şemmail, Mikail ve Azafil'dir. Bkz. Azad Said Simo, *el-Yezidiyye*, Mektebetü İslami Yayınları, Beyrut 2001, s. 68.

⁷⁵ Yezidilere göre Allah Çarşamba günü Azazil'i Melek Tavus makamına getirmiştir. Bundan dolayı Çarşamba günü Yezidiler'de kutsaldır. Nitekim Yezidiler'de Nisan ayının ilk Çarşambası da yılın başı olarak kutlanmaktadır. Bkz. Simo, *a.g.e.*, s. 68.

⁷⁶ Simo, *a.g.e.*, s. 68.

ve bundan sonra Adem'den intikam almak ister. Tasavvuftaki anlatıma paralel olarak Adem'in saf ve gaflet anından yararlanarak onu, buğday ağacından yemesi için kandırır. Bunu yaparken ona "Bu sonsuzluk ağacıdır. Eğer bunu yemezsen sonsuz olamayacaksın" diyerek ikna eder. Adem'de onun tuzağına düşerek o ağaçtan yer.⁷⁷ Burada tıpkı tasavvufta olduğu gibi İblis'in çekememezliği ve sonucunda intikam alması söz konusu olmuştur. Başka anlatımda ise Adem'in cennetten çıkarılması Allah'ın emri ve Melek Tavus'un görevlendirilmesi ile vaki olduğu nakledilmektedir.⁷⁸

Görülmektedir ki, insanlığın ilk atası olan Adem'in yaratılışında yeryüzünün dört bir yanından toprak getirilmesi hususu tasavvufi metinlerle benzerlik arz etmektedir. Bunun kökeni ise Tevrat tefsirlerinde veya apokrif metinlerde bulunmaktadır.⁷⁹ Daha önemlisi tasavvufta Hakikat-i Muhammediyye olarak tanımlanan Allah'ın kendi nefsinden Hz. Muhammed'in yaratılmış olması, Hz Muhammed'e (sav) bir bakıma uluhiyyet atfedildiği hususunu akla getirmektedir. Ayrıca Yezidi metinlerinde yaratılışın başında meleklerin yaratılmasının bir mumun diğer bir mumu yakmasına benzetilmesi -yani öz olarak aynı olması- ve metinlerin bir çok yerinde kutsal şahsiyetlerin konumlarının bazen insan, bazen peygamber hatta bazen Tanrı yerinde kullanılması tasavvuftaki bu konuyla değerlendirildiğinde dikkat çekicidir. Şöyle ki her iki oluşumda da insan ile Allah arasında yer değiştirmenin, birbiri yerine kullanılmasının mümkün olduğu görülmektedir. Ayrıca Tasavvuf ve Yezidi metinlerine bakıldığında görülmektedir ki, İblis'in Hz Adem'e secde etmemesi ve bundan dolayı suçlanmaması, ardından Hz. Adem'in cennette ikametinin İblis tarafından sonlandırılması, yasak ağacın buğday ağacı olması konuları benzerlik göstermektedir. Ayrıca tasavvufta işlendiği şekliyle İblis'in cennete girmek için yılan ve Tavus kuşundan yardım alması, Yezidi kutsal mekanında bulunan yılan sembolü düşünüldüğünde dikkat çekicidir.

3.3.Melekler ile İlgili Anlatımlar

Yezidi kültüründe melek kavramının önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim Mushefa Reş'te geçtiği üzere Tanrı'nın ilk yarattığı şeylerden birisi de meleklerdir. Tanrı'nın bu Melekler içerisinde ilk yarattığı ise, Azâzil; yani Melek Tavus'tur. Diğer meleklerin isimleri ise metinlerde değişkenlik göstermekle beraber çoğu zaman aynı kişilerdir.⁸⁰ Her ne kadar Yezidi metinlerinde bu meleklerden övgü ve saygı ile bahsediliyor olsa da hiç şüphesiz bunların içinde Melek Tavus çok büyük bir ayrıcalığa sahiptir. Melek Tavus'a -şeytan yahut iblise- kesinlikle laneti kabul etmezler. Hatta bunu çağrıştıran bazı kelimeleri dahi kullanmak yasaktır.⁸¹ Bu noktada Melek Tavus'a yapılan lanete karşı çıkma nasıl meydana gelmiştir sorusu akla gelmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde

⁷⁷ Demlûcî, *a.g.e.*, s. 46.

⁷⁸ Zengin, *a.g.e.*, s. 2-3.

⁷⁹ Bolay, "Ádem", s. 358.

⁸⁰ Kreyenbroek/Xelîl Cındî, *a.g.e.*, s. 58.

⁸¹ Bunun, yani lanete karşı çıkışın arkasında ise "Yezid'e lanet edilmesine" karşı bir tepki olması mümkündür. Nitekim bir dönem alimler de içerisinde olmak üzere Yezid'e pekçok kesim tarafından lanet edilmiştir. Hala günümüzde "Yezid" isminin çocuklara verilmemesi, ahlaken kötü olan kişiler için "Yezidi" tabirinin kullanılması bunun etkilerini gösteren sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yezidiler'de Yezid'e lanete karşı çıkış, zamanla İblis'e lanete karşı çıkışa dönüşmüş olması muhtemel görülmektedir.

söylenbilir ki, İblis'i lanetlemeye karşı çıkma ve onu benimsemenin arkasında tasavvufi bir düşünce biçiminin olması muhtemel görünmektedir. Zira on sekizinci yüzyıla kadar Yezidiler'e karşı Melek Tavus yahut şeytana tapma ile ilgili bir itham bulunmamaktadır. Oysa tasavvuftaki İblis ile ilgili anlatılar daha eskiye dayanmaktadır. Yezidiler'in diğer insanlar tarafından dışlanmasına sebep olan Melek Tavus'un konumu bu yüzden ayrı bir önem arz etmektedir.

Yezidi inancında önemli bir yere sahip olan Melek Tavus Hristiyanlık ve İslamiyet'teki Şeytan'dır. Fakat daha önce belirtildiği üzere Yezidiler'de Şeytan ve İblis terimleri kullanmak yasaktır. Çünkü onlara göre bu isimler, Müslümanlar'ın peygamberlerinin nefret ettiği Melek Tavus'a kara çalmak için Müslümanlar'ın kullandıkları küfürlü adlandırmalardır. Bu konudaki hassasiyetlerinin yanı sıra Yezidilerin taptıkları bütün güçler arasında en çok Melek Tavus'un niteliği problem oluşturmaktadır.⁸² Onun hakkında karışık ve birçok varyantı olan efsaneler dile getirilmektedir.⁸³

Yezidiler Melek Tavus'un alemde mutlak bir saltanatının olduğu düşüncesindedirler. Tanrı'nın hilafına dahi olsa, Melek Tavus diğer ilahların yapamadığı şeyleri yapmaya muktedirdir.⁸⁴ Bunun yanı sıra bazı metinlerde Melek Tavus Allah'ın sağ kolu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁵ Sözlü kültürle inanç sistemlerini oluşturmuş olan Yezidiler, çevreden aldıkları farklı hikayeleri bazen kendilerine uyarlamış, bazen de karıştırarak systemsiz hikayeler meydana getirmişlerdir. Bu hikayelerde Melek Tavus'a itibarını geri kazandırma çabası da görülmektedir. Burada ise akla hiç şüphesiz İblis ile ilgili farklı yaklaşımlarıyla bir dönem öne çıkan tasavvufi düşünce ve mutasavvıflar akla gelmektedir.

Şeytanın cezalandırılmasının tasavvuftaki kader inancı ile uzlaştırılması geleneği Süfi Sehl bin Abdullah Tüsterî ile başlamaktadır. Tüsterî'ye göre şeytan kendisinin arkadaşı ve ustasıdır.⁸⁶ Fakat İblis'in lanetlenmesi meselesini eserinde açık olarak işleyen ilk kişi olarak Hallac-ı Mansur'u görmekteyiz. İblis'i kendisine dost ve üstad yani yol gösterici olarak gören Hallac'a göre İblis de o

⁸² Lescot, *a.g.e.*, s. 44.

⁸³ Bu varyantların birinde geçen rivayetlere göre, Tanrı melekleri yarattıktan sonra Melek Tavus'u onlara başkan yapmıştır. Her ne kadar *Mushefa Reş*'te alemin idaresi Cebrail'e verildiği söyleniyorsa da bu daha sonraki metinlerde Melek Tavus diye geçmektedir. Yezidiler'in önemli kutsal kitaplarından olan *Kitabu-l Cilve*'de ise Melek Tavus'un başka bir yüzü karşımıza çıkmaktadır. Burada Melek Tavus halka şu şekilde seslenir: "Ben ki vardım, varım, sonsuza dek var olacağım; tüm yaratılmışlara hükmüm geçer, tüm olaylar ve benim erkim altındaki varlıklarla ilgili her şey, benim buyruğumla olur. Kim buna inanır da gerektiğinde beni çağırırsa, ben hemen onun yanındayım, benim var olmadığım hiçbir yer düşünülemez." Birkaç satır ileride ise "Başka hiçbir Tanrı, benim işlerime ve yaptıklarımına karışamaz: Ben neye karar verirsem, o olur." Burada görüldüğü üzere Yezidiler Melek Tavus'u ilah olarak kabul etmektedirler. Bu duruma rağmen fikir olarak iç içe geçmiş metinlerinde Melek Tavus ve diğer melekler Tanrının yarattığı varlıklar olarak geçmektedir. Bu durumu belki şu şekilde izah edebiliriz: Tanrı yaratılışın başında altı ilah yarattı. Bu yaratılan Tanrılar Allah'ın özünden ve nurundan meydana geldi. *MushefaReş'te* bu bir lambanın başka bir yanan lambadan yakılmasına benzetilmektedir. Yani bu altı Tanrı'nın hepsi öz olarak birdir. Bkz. *Mushefa Reş*, s. 353, 356; Deveci, *a.g.e.*, s. 116; *Kitab el-Cilve*, s. 349-350.

⁸⁴ Deveci, *el-Yezidiyye*, el-Muessesetu'l-Arabiyyetu'l-li Dirâsâti ve'n- Neşri, Beyrut 2003, s. 116.

⁸⁵ Demlûcî, *a.g.e.*, s. 45.

⁸⁶ Birgül Açıkyıldız Şengül, "Êzidilik Dininde Melek Tavus İnancı ve İkonografisi", *Kürt Tarihi*, Sayı: 15, s. 14.

kadar büyük bir aşk vardır ki Allah' a karşı tefrit boyuna varmıştır ve bunun sonucunda cennetten uzaklaştırılmıştır. Ona göre İblis hem gökte hem de yerde yol göstericidir. Gökyüzünde meleklerle iyilikleri gösterirken yeryüzünde kötülükleri göstererek aslında bir anlamda Allah'ın yardımcısı olur.⁸⁷

Hallac'ın bu şekilde savunduğu ve üstad olarak gördüğü İblis'in lanetlenmesi meselesi sadece onu değil, Hicri 5. ve 6. yüzyıllarda yaşayan mutasavvıfları da yakından meşgul etmiştir. Bu dönemde yaşamış ve düşünce hayatlarıyla, fikirleriyle tarzlarını ortaya koymuş mutasavvıfların İblis hakkındaki görüşlerini burada zikretmekte fayda vardır.

Hiç kuşkusuz bunun başında ise Ahmed Gazâlî⁸⁸ (ö. 505/1111) gelmektedir. Şeyh 'Adî'nin arkadaşı ve Şeyh 'Adî'nin öğretileri üzerinde etkileri sayısız olan Ahmed Gazâlî şeytanı 'tektanrıcuların efendisi' olarak tanımlamaktadır.⁸⁹ Bir gün minberde "İblis'in tevhidini bilmeyen zındıktır."⁹⁰ İblis'e Seyyidi'nden başkasına secde etmesi emredildi. O da reddetti. Sonra şunu dile getirdi: Ben ancak sana karşı alçak gönüllü olurum. Senden başkası haşa ve kella..."⁹¹ diyerek bu konuda ki görüşünün hangi noktaya vardığını göstermiştir.

Ahmed Gazâlî'den sonra sırada aşk ve tasavvufî hallerin ayrıntılı tevilleriyle popülerlik kazanan Gazâlî'nin müridi olan Aynü'l-Kudât el-Hemedânî⁹² (533/1132'de idam edilmiştir) bulunmaktadır.⁹³ Hemedânî hakikate ermek için Muhammed ve İblis'i rehber edinmenin gerekliliğinden bahseder. Ona göre Hz Muhammed cemel nuruna, İblis ise celal nuruna karşılık gelmektedir.⁹⁴ Birçok sûfi tarafından dile getirilen bu görüşü gerçek anlamda temellendirenin Hemedânî olduğunu söyleyebiliriz. İblis'i şu şekilde tarif etmektedir:

"O divane aşığa sen dünyada İblis dersin. Ancak ilahi alemde ne ad verildiğini ne bileceksin? Eğer onun adını bilseydin, ona bu ismi verdiğin için kendini kafir kabul ederdin..."⁹⁵

Aynü'l-Kudât, İblis'in Allah'ın emrine karşı gelmesini gerçekte kendi iradesiyle yaptığını düşünmez. Bu, daha büyük ezeli bir iradenin içinde gerçekleşen bir olaydır. Bu anlamda gerçek yapan ve yaratan Allah'tır ve gerçekte İblis de onun fiillerinden birisidir. Hemedânî'nin İblis'in "secde emrine karşı" gelmesi meselesine getirdiği yorum Yezidilik'teki Allah'ın önceden verdiği emre itaat sonucu İblis'in secde etmemesi rivayetine paralel olduğu görülmektedir. Nitekim Aynü'l-Kudât'a göre sevgilinin emri bazen iradesi olmayabilir. İblis, Allah'ın iradesinin "kendisine secde etmemek" olduğunu biliyordu. Hallac'ın eserinde

⁸⁷ Öztürk, *a.g.e.*, s. 114-115.

⁸⁸ Doğum tarihi net olarak bilinmeyen Ahmed Gazâlî meşhur Şafii alimi olan İmam Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed el Gazâlî'nin kardeşidir. Bkz. Said el-Deveci, *a.g.e.*, s. 120.

⁸⁹ Deveci, *a.g.e.*, s. 120; Şengül, *a.g.m.*, Sayı: 15, s. 14.

⁹⁰ Başka bir kaynakta "kafirdir" diye geçmektedir. Bkz. Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, Ergun Kocabıyık (Çev.), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 210.

⁹¹ Deveci, *a.g.e.*, s. 120-121.

⁹² Şengül, *a.g.m.*, Sayı: 15, s. 14

⁹³ Schimmel, *a.g.e.*, s. 312.

⁹⁴ Halil Baltacı, *Aşıklar Sultanı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2016, s. 151.

⁹⁵ Baltacı, *a.g.e.*, s. 153.

bahsettiği üzere, bu bir emir değil imtihandır. Hemedâni'ye göre bu imtihani kazanan İblis olmuştur.⁹⁶

Tasavvuf ehlinin oluşturduğu çevrede özellikle 5. ve 6. yüzyıllarda bu konunun ciddi anlamda tartışılmış olması ve Şeyh 'Adi'nin arkadaşı olan Ahmed Gazâli'nin bu konudaki iddialı olan görüşleri, bizlere Şeyh 'Adi'nin de bu görüşlerden haberdar olduğunu kuvvetle muhtemel göstermektedir. Lescot'a göre 'Adi ve Bağdat'ta eğitim görmüş olanlar bu öğretiden haberdardılar. Bu öğretiyi aktardıkları Kürt köylüleri, gerçek anlamını anlayamadıkları için değiştirmişlerdi. Şeytanın aşk için çektiği bu cezanın ebedi olmayacağını kabul ettikten sonra tövbesi sayesinde onun tekrar eski hiyerarşisine kavuştuğunu düşünmüşlerdir. Bu hatayı unutmak için ise kolay bir adım kafi olmuştur. Geleneğin son bir değişimi sayesinde, Yezidiler'de Allah'ın en önemli yardımcısı olmuştur.⁹⁷ Bu değişimi algılayabilmek için hikayelerde geçen İblis'in, sınavı kazanan tek kişi olduğunu hatırdı bulundurmak gerekmektedir.

Daha önce Yezidilikte İblis'in secde etmeyerek sınavı kaybettiği değil de kazandığı ve bunun sonucunda Allah tarafından Meleklerin Tavus'u seçildiğini belirtmiştik. Çünkü Allah'ın asıl istediği şeyi yapan tek kişi İblis olmuştur. Burada şunu da belirtmekte fayda vardır ki tasavvufi literatürde Melek Tavus tabirine çalışma sırasında rastlanılmamıştır. Fakat iblis ve Melek Tavus ifade ettiği anlamlar incelendiğinde ikisi arasındaki paralellikler fazlasıyla görülmektedir.⁹⁸ Şeyh 'Adi'ye nisbet edilen Yezidiler'den tevarüs eden rivayetlerin özellikle bu şekilde olan varyantlarının bazı tasavvuf ehlinin İblis hakkındaki görüşleriyle paralellikler olması düşündürücüdür. Bu noktada İslam ile yalnızca isimlendirme konusunda ihtilaf olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Müslümanlar'a göre İblis'in ilk yaratıldığında ki adı Azazil'dir.⁹⁹ O halde bu bilgileri beraber değerlendirdiğimiz takdirde her ne kadar Yezidiler istemese de onların Melek Tavus diye zikrettikleri, aslında İblis'tir.

3.4. Sembol Olarak Melek Tavus

Yezidi literatürü ele alındığında, onların Melek Tavus olarak isimlendirdikleri ve en yüce olarak saydıkları meleği iki şekilde tasvir ettikleri görülmektedir. Bunlardan ilki horoz simgesidir. Melek Tavus Horoz şeklinde birçok yerde resmedilmiştir. Diğerisi ise Tavus kuşu simgesidir. Yezidi ve tasavvuf metinlerinin karşılaştırılarak incelenmesi hususunda horoz ve Tavus kuşunun tasavvufta hangi anlamlarda kullanıldığını incelemek, sağlıklı sonuçlar elde edebilmek adına, şüphesiz çok önemlidir. Bazı tasavvufi eserlerde horoz ile tavus kuşu'nun bazı karakterleri sembolize ettiğini yahut özellikle Tavus kuşunun bazı hikayelere konu olduğunu görmek mümkündür.

Yezidiler'de Melek Tavus'u tasvir etmek için kullanılan horoz simgesi aynı zamanda tasavvufta da bazı konularda kendisine yer edinmiştir. Bundan dolayı

⁹⁶ Baltacı, *a.g.e.*, s. 157.

⁹⁷ Lescot, *a.g.e.*, s. 49.

⁹⁸ Tasavvufta Melek Tavus tabiri geçmese de, "Tavus kuşu" kavramına rastlanmaktadır. Sûfi anlatıma göre Hz. Adem Cennetten çıkarıldığında, İblis ile beraber Tavus Kuşu da kovulmuştur.

⁹⁹ Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında "azazil" kelimesi geçmesine rağmen Kur'an'ı Kerim'de bu kavrama rastlanmaz. Fakat İslam literatüründe bu kelimeye rastlanmaktadır. Bkz. Salih Tuğ, "Azâzil", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1991, c.4, s. 312.

bazı araştırmacılara göre Yezidiler'deki horoz simgesi de kaynağını tasavvuftan almaktadır.¹⁰⁰

Tasavvufta anlatıldığı üzere Hz. Muhammed (sav) Miraca çıktığı vakit birinci kat semada horoz şeklinde bir melek görmüştür.¹⁰¹ Bahsedilen melek hem horoz şeklinde, hem de Allah-u Teala'ya en yakın yerde bulunmaktadır. Ayrıca orası tüm işlerin karara bağlandığı yer olarak da geçmektedir. O halde Yezidiler'in kendilerince Allah'a en yakın olarak gördükleri Melek Tavus'u horoz şeklinde tasvir etmiş olmaları bu bahsedilen bilgilerle bağlantı kurulduğunda olası görülmektedir. Ayrıca Anadolu'da bir dönem bazı dini mimarilerde ve minyatürlerde horozun figür olarak kullanılması ilgi çekicidir.¹⁰² Bu durum ise o dönemde insanlar nazarında horoz mefhumunun dini bir anlamı ifade ettiğini göstermektedir. Bu da göstermektedir ki bu tutum o dönemde çok da gölgede kalmış, kimselerin bilmediği bir inanış değildir. Daha önemlisi ise burada bahsedilen horoz imajının tasavvufta tavus kuşuna karşılık gelmiş olmasıdır. Bu konuyla ilgili başka bir yerde horoz ve tavus kuşundan muradın bir olduğuna dair veriler mevcuttur. Tasavvuf literatüründe Sidretü'l Münteha'nın anlatıldığı bir bölümde, çok büyük ve azametli olduğu bahsedilen bir meleğe "*arşın horozu*" denildiği kaydedilmektedir. Bu durumda yukarıda bahsedilen horoz şeklindeki melek ile tavus kuşu şeklindeki melek aynı mefhumu ifade etmesi mümkün görülmektedir.¹⁰³

Bahsedilen horoz şeklindeki bu melek kaynaklarda geçtiği kadarıyla çok önemlidir. Bu meleğin beş vakit namazı insanlara bildirdiği ve her gece dünya semasına indiği, Allah'ın en çok sevdiği sesin horoz sesi olduğu anlatılmaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca Allah'ın semaya indiğini anlatan bir hadiste bu melek ile ilgili açıklamalar mevcuttur.¹⁰⁵ Semaya inenin Allah'a en yakın bir makamda bulunan horoz şeklindeki melek, ya da tavus kuşu şeklindeki melek olduğuna dair bazı rivayetler geçmektedir. Bunu destekleyen başka rivayetlerde mevcuttur.¹⁰⁶ Horoz ile ilgili olumlu anlamda başta Buhari ve Müslim olmak üzere pek çok

¹⁰⁰ Deveci, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁰¹ Sidretü'l-Münteha:Cennetin son noktasında bulunan, aşağıdan ve yukarıdan gelen her şeyin neticelendiği, mahlukat ile ilgili bütün bilgilerin mevcut olduğu ötesinin Allah dışındakiler için gaybı içeren bir nokta ağaç olarak düşünülen bir makamdır. Bkz. Ebu'l Kâsım Cârü'llah Mahmûd Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Halîl Me'mûn Şiha(thk), Dârul Meârif, Beyrut 2009, s. 1060.

¹⁰² Bugün Afyon müzesinde bulunan, Ulu camiye (1273) ait ahşap tavan süslemelerinde horoz figürlerinin bulunduğu görülmektedir. Bkz. Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Kültür yayınları, Ankara 1992, s. 141. Minyatürler için bkz. Filiz Çağman, "Ahmed Mûsâ", *DİA*, Tdv yayınları, İstanbul 1989, c.2, s. 108.

¹⁰³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 22-23.

¹⁰⁴ Kara Dâvudzâde Mehmed Efendi, *Delâil-i Hayrat Şerhi*, Ferah yayınları, İstanbul, s. 239-240.

¹⁰⁵ Hadisin tam metni şöyledir: Ebu hureyre şöyle dedi: Allah Rasûlü (sav) şöyle buyurdu: "Rabbimiz Tebareke ve Teâlâ gecenin son üçte birinde her gece dünya semasına iner ve şöyle der: Kim bana dua ederse ona icabet ederim. Kim benden bir şey isterse onu ona veririm. Her kimde benden bağışlanma dilerse onu bağışlarım." Bkz. Ebû Abdillâh b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fî el-Buhari (ö. 256/870), *Sahih-i Buhari*, Daru İbn Kesir, Beyrut 1987, c.1, s. 384; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (261/875), *Sahih-i Müslim*, Hanifi Akın (Çev.), Polen Yayınları, İstanbul 2008, s. 313-314.

¹⁰⁶ Hadis olduğu söylenen bir rivayete göre Peygamber efendimiz bir defasında şöyle buyurmuşlardır: "Beyaz horoz, benim en doğru arkadaşım ve dostumdur. O horoz, benim düşmanım olan şeytanın düşmanıdır. Beslendiği evin sahibini, çoluk çocuklarını ve hatta çevresindeki dokuz ev halkını korur." Bkz. Kara Dâvudzâde, *a.g.e.*, s. 238.

hadis kaynaklarında rivayetler mevcuttur. Öyle ki horoza sövmenin kişileri namaza çağırdığından ötürü mekruh olduğu hükmü kaynaklarda nakledilmiştir.¹⁰⁷ Şayet bu rivayetler doğruysa, horoza kutsiyet atfedildiğini söylemek mümkündür. Bu durumda Yezidiler'in Melek Tavusu çok yüce ve kutsal kabul etmeleri ve onu horoz şeklinde tasvir etmeleri tasavvufi bir düşünce biçiminin etkisiyle meydana gelmiş olması mümkün görünmektedir. Yalnızca Yezidiler'de eğilim İslami kültürün aksine Tavus kuşuna doğru olmuştur. Nitekim bu meleğe İslami kaynaklarda geçtiği gibi Diku'l Arş değil de Melek Tavus ismini vermişlerdir.

Melek Tavus'un bir diğer tasviri olan Tavus kuşu simgesinin de aynı şekilde Tasavvufta ele alındığı görülmektedir. Bakara 260'ta geçen dört kuş hadisesinde İbn Arabî bu dört kuştan birisinin tavus kuşu olduğunu ve bunun kendini beğenmişliğin sembolü olduğunu söylemektedir.¹⁰⁸ Aynı şekilde buradaki kuşları Mevlana'da yorumlamış ve o da bu kuşlardan birinin tavus olduğunu söylemiştir.¹⁰⁹ Bican'ın eserinde de –daha önce zikredilen- Hz. Adem meyveyi yediği için cezalandırılanlar arasında Tavus'ta geçmektedir. Fakat evvelinde orada ne yaptığı yahut neden sonrasında cezalandırıldığından bahsedilmemektedir.

Tasavvufi anlatımlarda yukarıda görüldüğü üzere, Adem'in cennetten çıkarılması bahsinde Tavus'un etkin rol aldığı görülmektedir. O da cezalı olarak yeryüzüne inmiştir Nitekim Attar meşhur eseri Mantıku't-Tayr'da Tavus kuşunun cennet özleminden bahsetmektedir.¹¹⁰ Buradaki rivayetleri doğru kabul ettiğimiz takdirde tasavvufta Tavus Kuşunun İblis ve Adem'in ilk suçuyla ilişkilendirildiğini söylememiz mümkün olmaktadır. Tasavvufta İblise sahip çıkmışken Yezidiler bunun yanında Tavus'u da -Melek Tavus- sahiplenerek ona ayrı ve özel bir konum atfetmişlerdir.

Sonuç

Yezidilik, senkretik ve içe kapanık yapıya sahip bir inanış olarak karşımıza çıkmaktadır. Yezidiliğin bu şekilde heterojen ve esrarengiz bir yapıya sahip olmasında, aktarımlarının daha çok sözlü kültürle yapılması ve yazılı kaynaklarının çok az olmasının rolü büyüktür. Nitekim Yezidiler'in kökeni üzerine yapılan çalışmaların çok farklı uçlarda sonuçlandığını görmekteyiz. Durum böyleyken Yezidi inancı dikkatlice incelendiğinde tasavvufi öğelerin çok yoğunlukta olduğu görülebilmektedir. Bunun ise pek tabii olarak tarihsel bir arka planı bulunmaktadır.

Yezidiliğin ilk olarak XIII. yüzyılda belirgin değişimler yaşadığı ve batını temayüller gösterdiği tarihi kaynaklarda geçmektedir. Yezidiler'in inançlarıyla

¹⁰⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *Müsned*, Şuayb Arnavutî (Thk.), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001, c.36, s. 13; Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî (ö.275/889), *Sünen*, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Thk.), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, c.04, s. 327; Diyanet İşleri Başkanlığı, *Hadislerle İslam*, DİB Yayınları, c.3, Ankara 2014, s. 423.

¹⁰⁸ Ayette geçtiği üzere Hz. İbrahim, Rabbine ölüyü nasıl dirilttiğini sorar. Bunun üzerine Allah-u Teala ona dört kuş yakalamasını ve onları parçalayıp her birinden birer parça bir dağın başına koymasını söyler. Bkz. İbn Arabî, *Te'vilât*, s. 158.

¹⁰⁹ Sâfi Arpaguş, "Tasavvufta "Mantıku't-tayr", Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 29, 2005/2, s. 131.

¹¹⁰ Feridüddin-i Attar, *Mantik al-Tayr*, Abdülbaki Gölpınarlı (Çev.), Milli eğitim Basımevi, İstanbul 1990, s. 66.

ilgili ifrat ve tefrit boyutunda aşırıya kaçtıkları o dönemde mezkur bölgenin genel havasının bu tür durumlara uygun olduğunu söylemek mümkündür. Şu kadarını söyleyebiliriz ki, Yezidiliğin dönüşüm yaşadığı bu dönemde pek çok kesim içerisinde de farklı eğilimler baş göstermiştir. O dönemde tasavvufi hareketlerin çok revaçta olduğu ve tarikatların resmi makamlarca tanındığı göz önüne alındığında toplumun bu tasavvufi atmosferden etkilenmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Sosyal gerçeklikler haricinde Yezidi metinlerinde mevcut olan tasavvufi simge ve karakterler de bizleri bu ihtimalin kuvvetli olduğu kanısına vardır. Pek çok meşhur mutasavvıfın Yezidi literatüründeki yoğun etkileri-içerik olmaktan ziyade şekilsel olarak- çok dikkat çekicidir. Bu kişiler Yezidi efsanelerinde baş rol almışlar ve bir çoğu kutsal olarak kabul edilmişlerdir. Yezidiler'in kutsal mekanı olan Laleş'te bir çoğunun makamlarının bulunması sevgi ve bağlılığın hangi raddeye ulaştığını özetler niteliktedir.

Yezidi inancında sadece mutasavvıflarla alakalı bağlantılar mevcut değildir. Bunun dışında Yezidiliğin, yaratılış, Hz. Adem'e secde ve onun cennet'ten kovulmasıyla alakalı anlatılarında bir çok paralel kayıtlar mevcut bulunmaktadır. Özellikle Alemin ilk yaratıldığı özün bir inci olması, Azazil'in Hz. Adem'e secde etmeyerek yanlış değil de doğru bir hareket de bulunduğu ve Hz. Adem'in cennetten çıkarılmasında Tavus'un rolünün olduğuna dair konularda tasavvufi benzer düşüncelere rastlamaktayız. Bu ve daha başka sebepler Yezidiler'in tasavvufi kültürden geldiği izlenimini uyandırmaktadır.

Tüm anlatılanlar dikkate alındığında Adeviyye tarikatına mensup olan bu kişilerin, Müslüman iken, namaz kılıyor -Cuma namazına katıldıkları nakledilmektedir- ve Kur'an-ı Kerim'i kutsal sayıyorken neden Yezidiliğe dönüştükleri ve buldukları duruma zıt bir alanın içine girdikleri önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunların, tespit edilebildiği kadarıyla bazı sebepleri vardır. Moğol istilasıyla birlikte meydana gelen kaosta azımsanmayacak ölçüde bir değişimin meydana gelmiş olmasının ilk sebebi, Yezidiler'in yazılı her hangi bir kaynağa sahip olmamalarını öne sürebiliriz. Bilindiği üzere Yezidiler sözlü geleneğe sahiptirler. Ayrıca okuma yazma bilen kişilerin de neredeyse bulunmaması bu topluluğun elde ettiği bilgilerin zamanla yok olmasına veyahut da değişmesine neden olmuştur. Kendi bilgileri ile etraftan duyulan bilgiler zamanla karıştırılmış, olağanüstü hikayeler ortaya çıkarılmış olması muhtemel görülmektedir. Sözlü olarak elde edilen bilgilerin karıştırılması, değişmesi veya yok olması insanın doğasında olan bir durum olmasından ötürü bu kişilerde de aynı vaziyet hasıl olmuştur. İkinci bir sebep ise, bu topluluğun halktan tecrid edilmiş bir şekilde hayat sürmeleridir. Halktan uzakta, izole bir şekilde yaşayan tarikat üyeleri her hangi bir toplumsal baskıya, toplumsal kontrol mekanizmasına sahip değildir. Bu da onların ifratta zirveye doğru yol almalarını kolaylaştırmış olup, değişimleri daha gözden uzak bir şekilde meydana gelmiştir. Nitekim Yezidiler'in diğer toplumlardan farklı görüşlere sahip olduğu fark edildiğinde onlar, bu noktada çok ileri bir durumdaydılar. Onlara liderlik yapan Şeyhleri'nin tutumları onların değişimlerini tabi olarak etkilemiştir. Nitekim Hasan b. Adî dönemine kadar bu tür değişimlerden söz edilmemesi, kişiliği tartışma konusu olan ve aşırılığa göz yumduğu nakledilen Hasan b. Adî'den sonra farklılaşmanın başlaması toplumdan ziyade liderlerinin toplum içine karışmayan bu grup üzerindeki baskın etkisini

göstermektedir. En önemli sebeplerden bir diğeri ise, tespit edebildiğimiz kadarıyla, ‘Adî b. Müsafîr’in yüce kişiliğidir. Onunla ilgili klasik kaynaklarda pek çok iltifat geçmektedir. İslami kaynaklarda ‘Adî b. Müsafîr’in hakkında olumsuz bir naklin olmadığını ve onun hakkındaki övgü dolu sözlerin çok azını dahi göz önüne alırsak, onun oldukça etkili ve manevi anlamda yüksek derecede birisi olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Bu derecede olmayan Şeyhler’in dahi müritleri tarafından olağanüstü niteliklerle vasıflandırılması, tarihi kaynaklarda manevi yönü kuvvetli kişiliğinden bahsedilen ‘Adî b. Müsafîr’in müntesiplerinin onun hakkında ifrata kaçmalarını tabileştirmektedir. Vefatıyla beraber, bağlularında meydana gelen üzüntü, ifratta sınırın kaçmasına sebep olması muhtemel görünmektedir. Tüm bunların üzerine bir de çevredeki insanların dışlayıcı, olumsuz bakışlarının eklenmesiyle, bu insanların İslamiyet’e olan bakış açıları olumsuzlaşmış ve dinlerini olabildiğince İslami figürlerden arındırmaya gayret göstermişlerdir. İslamiyet’teki pek çok ritüelin alternatifini kendi dinlerinde ihdas etme yoluna girmişlerdir ki bu şekilde Yezidilik meydana gelmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki, Yezidi kültür ve inancında tasavvufi motifler çokça bulunmaktadır. Onlar bunu kabul etmediği sürece ve resmi kayıtlar bulunmadığı sürece her ne kadar paralellikler bulmuş olursak olalım iddianın ötesine maalesef geçememekteyiz. Çalışmalar neticesinde görebildiğimiz kadarıyla şu kadarını diyebiliriz ki, Yezidiliğin İslam tasavvufunun değişime uğramış bir devamı niteliğinde olması muhtemeldir. Her ne kadar çok bileşenli bir kültür yapısına sahip olsa da ana omurga da tasavvufun izleri çok net bir şekilde görülmektedir.

Kaynakça

AÇIKYILDIZ ŞENGÜL, Birgül, “Êzîdîlik Dininde Melek Tavus İnancı ve İkonografisi”, *Kürt Tarihi*, sayı:15, s. 12-16.

AHMET TEYMUR PAŞA, *el-Yezîdiyye ve Menşeu Nihletihim*, Kahire 1352.

ARPAGUŞ, Safî, “Tasavvufta “Mantıku’t-tayr”, Mevlânâ’da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 29, s. 121-135.

ATTAR, Feridüddin, *Mantık al-Tayr*, (çev.) Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1990.

‘Azzâvî, Abbas, *Târîhu’l-Yezîdiyye ve Aslu Akidetihim*, Bağdat 1935.

BALTACI, Halil, *Aşıklar Sultanı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2016.

BİCAN, Yazıcıoğlu Ahmed, *Envâr-ül Aşıkîn*, Çile Yayınları, İstanbul 1982.

BOLAY, Süleyman Hayri, “Âdem”, *DİA*, TDV Yaymevi, İstanbul 1988.

BOZAN, Metin, “Yezidilik”, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 455-481.

....., *Şeyh ‘Adî Bin Müsafîr*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2012.

BROWSKİ, L. E., The Yezidees, or Devil-Worshippers, *The Popular Science Monthly*, c.34, s. 474-482.

BUHARİ, Ebû Abdillâh b. İsmail b. İbrahim el-Cu’fî, *Sahih-i Buhari*, Daru İbn Kesir, Beyrut 1987.

- ÇAĞMAN, Filiz, “Ahmed Mûsâ”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1989.
- DEMLÛCÎ, es-Siddîk, *el-Yezidiyye*, Musul 1949.
- DEVECÎ, Said, *el-Yezidiyye, el-Muessesetu'l-Arabiyyetu'l-li Dirâsâti ve'n-Neşri*, Beyrut 2003.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Hadislerle İslam*, DİB Yayınları, c.3, Ankara 2014.
- EBÛ DAVUD, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî el-Ezdî (ö.275/889), *Sünen*, (thk.) Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut tsz.
- EBÛ'L FİDA, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l Beşer*, Mahmud Deyyub (thk), Beyrut 1997.
- EFLAKÎ, Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, (çev.) Tahsin Yazıcı, İstanbul 2006.
- el-MERVEZÎ, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsned*, (thk.) Şuayb Arnavuti, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2001.
- ERBİLÎ, Şerefuddin b. Berekât el-Mübarek b. Ahmet, *Târih-i Erbil*, Bağdat 1980.
- ERDEM, Hüsamettin, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Hü-Er Yayınları, Konya 2000.
- ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI, *Mârifetnâme*, (çev.) Faruk Meyan, Bedir yayınevi, İstanbul 1999.
- GUEST, John S., *Yezidilerin Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2012.
- HEMEDÂNÎ, Aynülkudât, *Temhîdât*, Dergah Yayınları, İstanbul 2015.
- İBN ARABÎ, Muhyiddîn, *Fusûsu'l-Hikem*, (çev.) Ahmed Avni Konuk, Ulus Matbaası, İstanbul 2005.
-, *Fütûhat-ı Mekkiyye*, (çev.) Selahaddin Alpay, Esma Yayınları, İstanbul 2009.
-, *Tefsir-i Kebir/ Te'vilât*, (çev.) Vahdettin İnce, Kitsan, İstanbul.
- İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatü'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, İhsan Abbas (thk), Daru Sadr, Beyrut 1978.
- İBN KESÎR, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (çev.) Mehmet Keskin, İstanbul 1995.
- İBN TEYMİYYE, *el-Vasiyyetü'l Kübra*, Mecmuatü'r-Resâili'l-Kübrâ, c.1, s. 262-318.
-, *İbn Teymiyye Külliyyatı*, Tevhid Yayınları, İstanbul 1997.
- İSMAİL BEK ÇOL, *el-Yezidiyyetu Kadîmen ve Hadîsen*, Beyrut 1934.
- KARA DÂVUDZÂDE MEHMED EFENDÎ, *Delâil-i Hayrat Şerhi*, Ferah yayınları, İstanbul.
- KÂŞÂNÎ, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, (çev.) Ali Rıza Doksanyedi, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1988.
- Kitab el-Aswad (Mushefa Reş), (John s. Guest, *Yezidilerin Tarihi*, s. 353-356 içinde).
- Kitab el-Cilve, (John s. Guest, *Yezidilerin Tarihi*, s. 349-352 içinde).

- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları, Ankara 1976.
- KREYENBROEK, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, Avesta Yayınları, İstanbul 2011.
- KREYENBROEK, Philip G, Yezidism-İts Background, *Observeces and Textual Tradition*, United States of America 1995.
- KÜTÜBÎ, Muhammed b. Şâkir, *Fevatü'l-Vefeyat*, İhsan Abbas (thk), Beyrut 1973.
- LESCOT, Roger, *Yezidiler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.
- MAKRİZÎ, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, *el-Mevaiz ve'l-İ'tibar bi-(fi) zikri'l-Hıtat ve'l-Asar*, Muhammed Ali Beydûn (thk.), III, Beyrut 1998.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyin b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahih-i Müslim*, (çev.) Hanifi Akın, Polen Yayınları, İstanbul 2008.
- ÖNEY, Gönül, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Kültür yayınları, Ankara 1992.
- ÖNGÖREN, Reşat, "Tasavvuf", *DİA*, TDV Yayınevi, İstanbul 2011.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Âdem, Cennet ve Düşüş*, Milel ve Nihal Dergisi, Yıl:1, Sayı:2, 2004.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Hallâc-ı Mansûr ve Eseri Kitâb'üt-Tavâsin*, Fatih Yayınevi, İstanbul 1976.
- PARRY, Oswald H., *Six Months In A Syrian Monastery*, Horace Cox, London, 1895.
- "Qewle Afırına Dinyaye", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 116-121 içinde).
- "Qewlê Zebûnî Meksûr", (Kreyenbroek, Philip G, Xelîl Cındî Reşow, *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur*, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 99-106 içinde).
- SA'LEBÎ, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *Kıyasu'l-Enbiya(Araisu'l-Mecalis)*, Mektebetü'l Cmuhuriyeti'l Arabiyyeti, Kahire 2000.
- SÂMÎ SAİD EL-AHMED, *el-Yezidiyye Ahvâluhum ve Mu'tekedâtuhum*, Bağdat 1971.
- SARMIŞ, İbrahim, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslam*, Ekin yayınları, İstanbul 1997.
- SCHİMMEL, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, (çev.) Ergun Kocabıyık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- SEM'ANÎ, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Mervezi, *el-Ensâb*, Abdullah Amr Barudi (tlk.), Daru'l Fikr, Beyrut 1988.
- SIMO, Azad Said, *el-Yezidiyye*, Mektebetü İslami Yayınları, Beyrut 2001.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Camiul-Beyan*, Müessesetü'r-Risaleti, Beyrut 1994.

- TADİFÎ, Muhammed b. Yahya, *Cevherden Gerdanlıklar*, (çev.) Naim Erdoğan, Sinan Yayinevi, İstanbul 1972.
- TUĞ, Salih, “Azâzîl”, *DİA*, TDV Yayinevi, İstanbul 1991.
- TURAN, Ahmet, “Yezidi İnanç ve İbadetleri”, *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, s. 137-171.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Hallâc-ı Mansûr”, *DİA*, TDV Yayinevi, İstanbul 1997.
- YAŞAR, Ocak Ahmet, “Anadolu”, *DİA*, TDV Yayinevi, Ankara 1991.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmam, *Siyeru A'lami'n Nübela*, Şuayb el-Arnâud (thk.), Beyrut 1996.
- ZEMAŞERÎ, Ebu'l Kâsım Cârullah Mahmûd Ömer, *el-Keşşâf*, Halîl Me'mûn Şîha(thk.), Dârul Meârif, Beyrut 2009.
- ZENGİN, Adnan, “Yezidi İnanç ve Adetleri”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1987, “Basılmamış Lisans Tezi”.
- ZİRİKLİ, Hayreddin, *el-A'lâm*, Dârul İlim, Beyrut 1996.